ePublishing

Byzantina Symmeikta

Vol 22 (2012)

BYZANTINA SYMMEIKTA 22

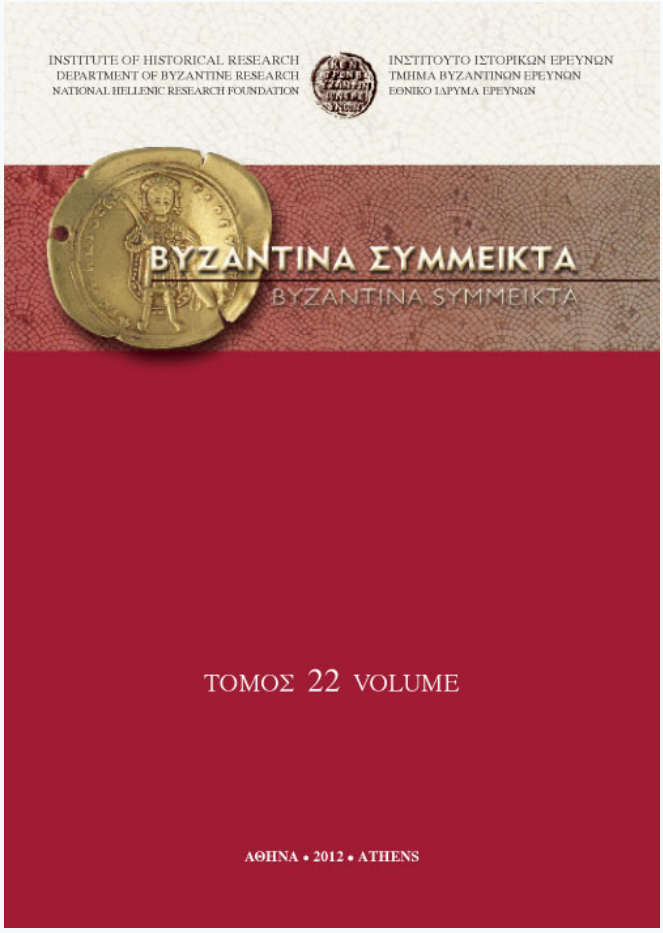

Sed iuxta legis severitatem congruenti poena ulciscetur (Κατά την του νόμου αυστηρότητα θα κολάσει δια προσφόρου ποινής)

Δήμητρα Π. ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ

doi: 10.12681/byzsym.1051

Copyright © 2014, Δήμητρα Π. ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ Δ. Π. (2013). Sed iuxta legis severitatem congruenti poena ulciscetur (Κατά την του νόμου αυστηρότητα θα κολάσει δια προσφόρου ποινής). *Byzantina Symmeikta*, *22*, 173–219. https://doi.org/10.12681/byzsym.1051

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/07/2025 12:46:44

Δημητρα Π. Καραμπουλα

Sed Iuxta Legis Severitatem Congruenti Poena Ulciscetur
(*Κατά την του νόμου αυστηρότητα θα κολάσει δια προσφόρου ποινής*)*

Στον καθηγητή κύριο Σπύρο Τρωιάνο *honoris gratia*.

Εισαγωγικά

Στο καθεστώς της απόλυτης μοναρχίας οι αντιλήψεις περί μοναρχίας εκδηλώνονται όχι μόνον στην οργάνωση της διοίκησης, αλλά και στη διάπλαση του δικαίου, ποινικού και δικονομικού. Άλλωστε, το (δημόσιο) δίκαιο,- είτε επρόκειτο για ποινικό δίκαιο, είτε για ποινική δικονομία, είτε πολιτειακό, είτε διοικητικό δίκαιο,- αντιμετωπιζόταν από τους Ρωμαίους ως κρατική υπόθεση. Ειδικότερα όσον αφορά στο ποινικό δίκαιο, ο αυτοκράτορας επιφυλασσόταν του δικαιώματός του να επιβάλλει αυστηρότερες ποινές, την κεφαλική ποινή[1], πράξη η οποία αποτελούσε την καλύτερη έκφραση του απολυταρχικού χαρακτήρα της αυτοκρατορικής εξουσίας. Η μετάβαση από το μετριοπαθές μοναρχικό καθεστώς της περιόδου της Ηγεμονίας (27 π.Χ.-235 μ.Χ.) στο καθεστώς της Δεσποτείας (285 μ.Χ.-565 μ.Χ.), το οποίο απαιτούσε την ολοκληρωτική υποταγή των υπηκόων, πραγματοποιήθηκε σταδιακά. Εγκαινιάσθηκε με τις εξελίξεις του μοναρχικού θεσμού επί των τελευταίων Αντωνίνων

* Οι μεταφράσεις από τα λατινικά είναι της συγγραφέως.

1. Επί Σύλλα, αλλά και επί των αυτοκρατόρων, οι απόλυτες ποινές ήσαν μειωτικές για τα εγκλήματα *abitus* και *calumnia* ή χρηματικές για το έγκλημα *repetundae peculatus*· ουδέποτε όμως υπήρξαν απόλυτες οι κεφαλικές ποινές. Βλ. E. Levy, Gesetz und Richter im kaiserlichen Strafrecht, *Gesammelte Schriften*, τ. II, Köln-Graz 1963, 444 [στο εξής Levy, Gesetz und Richter].

(138-80) και εγκαθιδρύθηκε σταδιακά από την εποχή του Σεπτιμίου Σεβήρου (193-211). Στη διάρκεια ωστόσο του 3ου αιώνα μεσολάβησε μία μακρά περίοδος βαθύτατης πολιτικής και στρατιωτικής κρίσης της αυτοκρατορίας (235-284), η περίοδος της στρατοκρατίας, η οποία δεν οφειλόταν μόνο στην εξωτερική πολιτική των αυτοκρατόρων, αλλά και στη γενικότερη μεταμόρφωση του παλαιού πολιτικού, οικονομικού, κοινωνικού και πολιτικού συστήματος της αυτοκρατορίας[2]. Η περίοδος αυτή χάρη στις καίριες επεμβάσεις του αυτοκράτορα Διοκλητιανού (285-304) στο στρατό, την οικονομία, τη διοίκηση και τους θεσμούς μετασχηματίζεται σε μία καινούργια εποχή· οι θεσμοί και οι διοικητικές δομές του ρωμαϊκού κράτους ειδικότερα αναδιαρθρώνονται κατά ουσιώδη τρόπο[3]. Η περίοδος της διακυβέρνησης του Διοκλητιανού αποτελεί τομή για το ρωμαϊκό κράτος ενώ παράλληλα σηματοδοτεί την αρχή της Δεσποτείας, του καθεστώτος της απόλυτης μοναρχίας.

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελούν οι συνέπειες της μετάβασης από την Ηγεμονία στη Δεσποτεία όπως αυτές απεικονίζονται στην οργάνωση των δικαστηρίων, καθώς και ο αντίκτυπος που είχαν επί της ποινικής κυρίως δικαιοσύνης. Εξ αφορμής ειδικότερα των ποινικών διατάξεων των ετών 293/294 που περιελήφθησαν στον Ερμογενειανό κώδικα ως *ad hoc* δίκαιο, διερευνάται ειδικότερα η διαδικασία επί των ποινικών υποθέσεων, ο ρόλος του διοικητή της επαρχίας ως δικαστή κατά τη διαδικασία της *cognitio* και ο κολασμός *extra ordinem*.

2. Βλ. A. Demandt, *Geschichte der Spätantike* (*Das Römische Reich von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.*, München 1998: [Die Reichskrise unter den Soldatenkaisern (235-284)], 19-29.

3. Βλ. A. Demandt, Diokletian als Reformer, στον τόμο A. Demandt – A. Goltz – H. Schlange-Schöningen, *Diokletian und die Tetrarchie: Aspekte einer Zeitenwende*, Berlin-New York 2004, 1-9 [στο εξής Demandt, Diokletian als Reformer].

Μέρος πρώτο
Η αναδιάρθρωση της δικαιοσύνης

I. Η οργάνωση των δικαστηρίων

Μεταρρυθμίσεις στην οργάνωση των δικαστηρίων αναδεικνύουν τον συγκεντρωτισμό[4] της περιόδου αυτής επιφέροντας ομοιομορφία στον τομέα της διοίκησης και του δικαίου. Η πολιτική και ποινική δικαιοδοσία ασκείται πλέον από το ίδιο πρόσωπο, τον διοικητή της επαρχίας, πολιτικές δε και ποινικές υποθέσεις οι οποίες εξάγονταν από το ίδιο πραγματικό εκδικάζονται βάσει κοινής διαδικασίας. Με τις διοικητικές αυτές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες επηρέασαν τον τομέα της δικαιοσύνης, η διαδικασία των *formulae* περιέπεσε σε αχρησία παραχωρώντας τη θέση της στην *extraordinaria cognitio*. Με την καθιέρωση της *iudicium extra ordinem*, οπότε παύει η διάκριση της δίκης σε δύο στάδια (*in iure* και *apud iudicem*), η δικαστική δικαιοδοσία περιέλαβε πλέον και την κάταρξη της δίκης και την έκδοση της απόφασης: Η υπόθεση εκδικαζόταν μέχρι τέλους από εκείνον, ενώπιον του οποίου η δίκη εισαγόταν, αυτός εξέδιδε την απόφαση επιμελούμενος συγχρόνως και την εκτέλεσή της. Η καινούργια διαδικασία εναρμονιζόταν καλύτερα με το νέο πολιτικό και διοικητικό σύστημα. Οι δικαστές της *ordo iudiciorum* (*praefectus urbi, praesides rectores provinciae, proconsules, consulares, correctoreς Italiae*) εκδίκαζαν πλέον κάθε υπόθεση[5], παρέπεμπαν δε στους *iudices pedanei*, δικαστές δηλαδή διορισμένους από τους διοικητές των επαρχιών και επιφορτισμένους αντ' αυτών με την εκδίκαση των διαφόρων υποθέσεων (*iudices dati*)[6], εκείνες μόνον τις υποθέσεις τις οποίες δεν μπορούσαν να εκδικάσουν *εκ πραγματικού υφισταμένου κωλύματος*. Στο πλαίσιο αυτό οι *iudices pedanei* (χαμαιδικαστές) δεν αποκλείονταν από την εκδίκαση

4. Βλ. Th. Mommsen – P. Krüger (edd.), *Digesta*, Hildesheim 2000 [στο εξής *D.*], *C. Deo auct.* 10 =P. Krüger (ed.), *Codex Iustinianus,* Hildesheim 1997 [στο εξής *C.*], 1. 17. 1. 10 (530)· βλ. σχετικά M. Kaser, *Das Römische Privatrecht* τ. II, München 1975, 53 σημ. 6 [στο εξής Kaser, *RPR* II].

5. Όσον αφορά στη διαδικασία της δίκης ο Διοκλητιανός επενέβη απρογραμμάτιστα χωρίς να περιλάβει εισαγωγή στη διαδικασία της *cognitio* [*C.* 3. 3. 2 (294)].

6. *D.* 1. 18. 8· 9: [*praeses*] *aestimare debet, utrum ipse cognoscat an iudicem dare debeat*· βλ. σχετικά Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, 249 σημ. 3 [στο εξής Mommsen, *Strafrecht*].

των ποινικών υποθέσεων κατά τη διαδικασία της *cognitio*. Όπου άλλωστε στις πηγές γίνεται πλέον αναφορά σε *iudex datus*, αφορά στη δικαστική δικαιοδοσία κατά τη διαδικασία της *cognitio*[7]. Την περίοδο αυτή δεν γίνεται συχνή αναφορά σε *iudices pedanei* (*iudices dati*). Ο τίτλος *C.* 3. 3 που αφορά στους *iudices pedanei* περιλαμβάνει ένα ήδικτο και δύο επιστολές του Διοκλητιανού (*C.* 3. 3. 2-4) των ετών 294 (3. 3. 2-3) και 303 (3. 3. 4), πράγμα το οποίο αποδεικνύει ότι παρόμοια πρακτική δεν ήταν συνηθισμένη κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Σε ορισμένες επαρχίες η διαδικασία της *formula* εξακολούθησε να υφίσταται έχοντας προσλάβει ήδη από την περίοδο της ηγεμονίας στοιχεία της *cognitio*. Με αφορμή τις διατάξεις *Vat.* 312 (293): ad *formulam promissam*[8], *Cons.* 5. 7 (295): *specialiter genus litis edere*[9], *C.* 4. 52. 3, *C.* 2. 4. 33. 1 (294) ίχνη της κλασικής *formula* είναι δυνατόν να αναζητηθούν επί Διοκλητιανού[10]. Υπολείμματα *per formulam* διαδικασίας, ωστόσο, ανευρίσκονται και σε άλλες διατάξεις, όπως στη διάταξη *C.* 2. 17. 1 (241): *rei publicae viribus adiuvari ...*

---

7 *D.* 5. 1. 12. 1. 81· *D.* 49. 1. 21. 1. και 23 pr.· *C.* 7. 64. 2. 6 βλ. σχετικά Mommsen, *Strafrecht*, 249 σημ. 3.

8. Βλ. I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Fragmenta Vaticana, Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940 [στο εξής *Vat.*]. Στη διαδικασία της *formula* υπάγεται και ο διορισμός των δικαστών. Δικαστές οι οποίοι επιλέγονταν από κατάλογο δικαστών δια κλήρου (*iudices sortiendi*), μαρτυρούνται στις επαρχίες έως την εποχή του Τραϊανού (98-117). Βέβαιο είναι ότι και αργότερα οι δικαστές ορίζονταν κατά παρόμοιο τρόπο· βλ. σχετικά M. Kaser, *Das Römische Zivilprozessrecht,* München 1966, 124 σημ. 64 [στο εξής Kaser, *RZ*].

9. Βλ. I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Consulatio, Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940 [στο εξής *Cons.*]. Ο Διοκλητιανός διατηρεί τους τύπους των αγωγών, πράγμα το οποίο προκύπτει από την εξατομίκευση των αγωγών με την *editio actionis*. Η διάταξη αυτή, λόγω του *specialiter genus litis edere* της κοινοποίησης του είδους της δικαστικής αγωγής, συνδέεται περισσότερο με τη *formula* παρά με τη *cognitio*· βλ. σχετικά Kaser, *RZ*, 384 σημ. 10· πρβλ. 439 σημ. 4.

10. Η *iuris formulae* καταργείται με διάταξη του 342 (*C.* 2. 57. 1)· βλ. σχετικά Kaser, *RZ,* 124 σημ. 68.

II. Η διαδικασία επί ποινικών υποθέσεων

Σε περίπτωση τέλεσης εγκλήματος καθοσίωσης[11] ο ίδιος ο αυτοκράτορας επιφυλασσόταν του δικαιώματός του να επιβάλει τη θανατική ποινή, χωρίς αυτό να σημαίνει τον υποβιβασμό του διοικητή. Ανέκαθεν οι αυτοκράτορες εκδίκαζαν οι ίδιοι τις σοβαρότερες υποθέσεις ιδιωτικού, αλλά και ποινικού δικαίου, όταν εμπλέκονταν άτομα από την τάξη των *honestiores*. Ειδικότερα η ανθρωποκτονία, η πλαστογράφηση διαθήκης και η κιβδηλία εκδικάζονταν αρχικά στη Ρώμη στο αυτοκρατορικό δικαστήριο. Επειδή παρόμοια πρακτική αποδείχθηκε αναποτελεσματική, από τον 1ο μ.Χ. αιώνα η δικαιοδοσία (αρμοδιότητα) εκδίκασής τους μεταβιβάσθηκε στον διοικητή της επαρχίας στην οποία το έγκλημα είχε διαπραχθεί.

Ο διοικητής της επαρχίας είχε το δικαίωμα του ξίφους (*ius gladii*)[12] και μπορούσε να επιβάλει την ποινή[13] του μετάλλου[14] ˙και μόνον κατόπιν εγκρίσεως του αυτοκράτορα επέβαλλε την ποινή της *deportatio*[15]. Στην

11. *D.* 48. 4. 1: *maiestatis autem crimen illud est*, quod *adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur*˙ πρβλ. A. Cenderelli (ed.), *Ricerche sul "Codex Hermogenianus"*, Milano 1965, [στο εξής Cenderelli], 125. (*Ad legem Iuliam maiestatis*). Η ποινή αρχικά αφορούσε στην *in perpetuum aqua et igni interdictio*˙ κατά την περίοδο αυτή όμως επεβάλλετο η θανατική ποινή στους *honestiores*, οι δε *humiliores* ερρίπτοντο στα θηρία: *C.* 9. 8˙ I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Sententiarum receptarum libri quinque, qui vulgo Julio Paulo adhuc tribuuntur, Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940 [στο εξής *P.S.*], 5. 29. 1: *His antea in perpetuum aqua et igni interdicebatur: nunc vero humiliores bestiis obiciuntur vel vivi exuruntur, honestiores capite puniuntur* βλ. επίσης *C.* 9. 8. 5˙ *D.* 48. 4. 1= H. J. Scheltema – N.Van Der Wal – D. Holwerda (edd.), *Basilicorum libri* LX, Groningen 1953-1985, [στο εξής *B.*], 60. 36. 1.

12. *D.* 48. 19. 8. 1.

13. Βλ. για τις ποινές γενικότερα Σπ. Ν. Τρωιανος, Οι ποινές στο βυζαντινό δίκαιο, στον τόμο *Έγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1997, 13-65 (στο εξής Τρωιανος, Οι ποινές στο βυζαντινό δίκαιο).

14. *D.* 1. 18. 6. 8.

15. Όταν ο διοικητής έκρινε ότι κάποιος έπρεπε να περιορισθεί σε νησί (*in insulam deportandum putent)*, το ανέφερε στον αυτοκράτορα κατονομάζοντας αυτόν και στοιχειοθετώντας την κατηγορία. Ο αυτοκράτορας εκτιμούσε στη συνέχεια την κατάσταση και διεμόρφωνε άποψη όσον αφορά στην αποδοχή ή όχι της πρότασης του διοικητή (*D.* 48. 22. 6. 1)˙ βλ. σχετικά G. Kleinfeller, Deportatio in insulam, *RE*, τ. V, 1, Stuttgart 1903, 231-233˙ πρβλ. σχετικά F. von Holtzendorff, *Die Deportationsstrafe im römischen Alterthum hinsichtlich ihrer Entstehung und rechtsgeschichtlichen Entwickelung*

ενίσχυση της δικαστικής αυθεντίας αποβλέπει ο Διοκλητιανός όταν, μετά από επερώτηση, ενώ υπερασπίζεται στο εκδοθέν *rescriptum* την υπόσταση του αιτούντος ως ελεύθερου, παρά ταύτα του προτείνει σε περίπτωση που η αδικία επαναληφθεί σε βάρος του να απευθυνθεί στον διοικητή της επαρχίας, ο οποίος, σε κάθε περίπτωση, γνωρίζει τί πρέπει να πράξει και πώς[16].

III. extra ordinem de crimine cognoscere

α) vel severius vel clementius

Ήδη από την περίοδο της Ηγεμονίας ο δικαστής κατεγίγνωσκε την ποινή κατά την αιτία, το πρόσωπο, τον τόπο, το χρόνο, την ποιότητα, την ποσότητα, το αποτέλεσμα[17], πράγμα το οποίο σήμαινε ότι κατά την επιμέτρηση της επιβλητέας ποινής μπορούσε να επέλθει και μείωση της. Ειδικότερα, μετά τη διμερή διαίρεση της κοινωνίας κατά τη διάρκεια του 2ου αιώνα σε *honestiores και humiliores*[18], ο δικαστής ελάμβανε υπόψιν του και τον *status* του δράστη επιμετρώντας την επιβλητέα ποινή *extra ordinem vel severius* (ρίψη στα θηρία)[19], *vel clementius* (*deportatio* ή *metallum*)[20] εντός των υπό του συγκεκριμένου νόμου διαγραφομένων ορίων χωρίς να μπορεί να υπερβεί την μετριοπαθή λογική του θετού κανόνα δικαίου: *hodie licet ei, qui extra ordinem de crimine cognoscit, quam vult sententiam*

dargestellt, Leipzig 1859 (ανατύπ. 1975). Αξίζει να σημειωθεί ότι στο ρωμαϊκό δίκαιο η αρμοδιότητα για την επιβολή της ποινής της *deportatio in insulam* ανήκε στον *praefectus praetorio,* καθώς και βάσει ειδικής αδείας από τον αυτοκράτορα στον *praefectus urbi* [*D.* 48. 22. 6 1˙ 1. 12. 1. 3. Αμέσως μετά την έκδοση της απόφασης από τον έπαρχο ο καταδικασθείς απέβαλε την πολιτεία (*D.* 48. 19. 2. 1)].

16. *C.* 2. 10. 1 (290).

17. *D.* 48. 19. 16. 1: *sed haec quattuor genera consideranda sunt septem modis: causa persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, eventu˙ D.* 47. 10. 45: *De iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet.*

18. Βλ. R. Rilinger, *Humiliores-Honestiores: zu einer sozialen Dichotomie im Strafrecht der römischen Kaiserzeit*, München 1988.

19. *D.* 48. 13. 7 (6): *sed moderanda poena est usque ad bestiarum damnationem˙ D.* 28. 1. 8. 4: *Hi vero, qui ad ferrum aut ad bestias aut in metallum damnantur, libertatem perdunt bonaque eorum publicantur˙ D.* 29. 2. 25. 3˙ *D.* 48. 8. 11. 1˙ *D.* 48. 29. 12.

20. Όσον αφορά στον *gradus poenarum* βλ. *D.* 48. 19. 28: *capitalium poenarum fere isti gradus sunt. summum supplicium esse videtur ad furcam damnatio. item vivi crematio ... item capitis amputation. Deinde proxima morti poena metalli coercitio. Post deinde in insulam deportatio.*

ferre, vel graviorem vel leviorem, ita tamen ut in utroque modo rationem non excedat[21].

Όταν επομένως σε ένα σημαντικό αριθμό από *rescripta* ο αυτοκράτορας αναφέρει ότι ο διοικητής θα ενεργήσει *pro sua gravitate*[22], *pro sua exercitatione*[23], *pro sua experientia*[24], *pro sua auctoritate atque experientia*[25], επικαλείται τη μετριοπαθή χρήση της εξουσίας εκ μέρους του δικαστή η οποία εκφράζεται κυρίως με τη μείωση της ποινής σε περίπτωση αμφιβολίας. Παρόλο που έως και την εποχή του Διοκλητιανού το έγκλημα π.χ. της προσβολής της ελευθερίας μπορούσε να κολασθεί και ποινικά, ο αυτοκράτορας ως προς τις *causae liberales* θεωρεί την καταδίκη εκ του ποινικού δικαίου ως ασυνήθη και προτείνει στον διοικητή να περιορισθεί στις εκ του ιδιωτικού δικαίου συνέπειες της *calumnia*[26].

Επί Τραϊανού, σε ερώτηση του Πλινίου [27] ως διοικητή της επαρχίας *de modo poenae* (*Ep.* 29) και ενώ ο αυτοκράτορας (*Ep.* 30) αποφασίζει τη θανατική ποινή για συγκεκριμένη περίπτωση που αφορά δούλους (*animadvertendum in illos erit*), παραπέμπει παρά ταύτα τον διοικητή στα *mandata* του σύμφωνα με τα οποία εναπόκειται σε αυτόν και μόνον να διαγνώσει *an capitale supplicium meruise videantur,* αν δηλαδή πρέπει να επιβληθεί η θανατική ποινή. Η *poena,* σε αντίθεση με τη χρηματική ποινή (*multa*) εκ του διοικητικού δικαίου η οποία εναπέκειτο στην κρίση του αξιωματούχου που την επέβαλε, ήταν για κάθε αδίκημα *certa* και μάλιστα ήταν η συγκεκριμένη ποινή την οποία προέβλεπε η κρίσιμη διάταξη.

Η αρχή της *poena legis,* επομένως, δεν απείχε από τη σημερινή θεμελιώδη αρχή *nulla poena sine lege.* Όσο βαρύτερες ποινές προέβλεπαν οι νόμοι[28]

---

21. Βλ. *D.* 48. 19. 13.

22. *C.* 2. 3. 18 (287)· 2. 26. 4 (286).

23. *C.* 4. 50. 5 (290).

24. *Vat.* 274· *C.* 5. 51. 6 (290).

25. *Vat.* 271 (286).

26. *C.* 9. 46. 5.

27. M. Schuster (ed.), *C. Plini Caecili Secundi, Epistularum Libri Novem, Epistularum ad Traianum Liber Panegyricus*, Lipsiae ^{2}1952· πρβλ. Levy, Gesetz und Richter, 444.

28. *D.* 48. 1. 1: *Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut Iulia maiestatis, Iulia de adulteriis, Cornelia de sicariis et veneficis, Pompeia parricidii, Iulia peculatus, Cornelia de testamentis, Iulia de vi privata, Iulia de vi publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarum, Iulia de anonna.*

για διαπραχθέντα εγκλήματα, όπως τα κεφαλικά[29], τόσο δυσκολότερο ήταν ο δικαστής να επιλέξει μία ελαφρύτερη από την προβλεπόμενη ποινή ή την αθώωση του δράστη[30]. Ο ποινικός νόμος υπ' αυτήν την έννοια ήταν δεσμευτικός για τον δικαστή[31], η δε απονομή χάριτος αποτελούσε προνόμιο της αυτοκρατορικής εξουσίας. Όσον αφορά δε στο παραπάνω παράδειγμα, αν και η θανατική ποινή καταγιγνωσκόταν πάντα όταν ο δράστης ήταν δούλος, δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε το γεγονός ότι σε συγκεκριμένες περιπτώσεις όπως στη περίπτωση αυτή των χριστιανών δούλων ενδεχομένως να υπήρξαν και μειώσεις των ποινών[32]. Στο ρωμαϊκό κράτος κατά την περίοδο αυτή επεβάλλοντο ποινές κυρίως για την αδιάλλακτη στάση των χριστιανών σε θέματα δημόσιας λατρείας, όταν δηλαδή δεν απέδιδαν τιμές στον αυτοκράτορα και όχι για αυτή καθεαυτή την πίστη. Από ειδωλολατρική άποψη άλλωστε δεν υπήρξε ποτέ κατακριτέο και κατ' επέκταση τιμωρητέο το περιεχόμενο μιας πίστης, αλλά μόνον ο αντίκτυπος και οι επιπτώσεις που είχε στη δημόσια τάξη και ασφάλεια, εφόσον οι λατρευτικές συνήθειες συνδυάζονταν με προσβλητικά ήθη, εγκληματικές ενέργειες ή αμφισβήτηση της εξουσίας.

β) sed iuxta legis severitatem congruenti poena ulciscetur

Όταν στη διάρκεια του 3ου αιώνα το ρωμαϊκό κράτος έγινε θέατρο εξωτερικών και εσωτερικών συγκρούσεων και οι στρατιώτες-αυτοκράτορες, λόγω περιορισμένης παραμονής στην εξουσία, δεν μπορούσαν να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για την σταθεροποίηση του κρατικού μηχανισμού, οι διορισμένοι από το εκάστοτε στρατιωτικό καθεστώς διοικητές-δικαστές δεν διακρίνονταν ούτε για την ικανότητά τους, αλλά ούτε και για την αντικειμενικότητά τους κατά την εκδίκαση των ποινικών υποθέσεων. Η εξουσία τους είχε γίνει τόσο επικίνδυνη, όσο απάνθρωπες είχαν εξελιχθεί οι συνθήκες ζωής, γεγονός που οδήγησε τελικά στο να τεθούν όρια στη δικαστική δικαιοδοσία του διοικητή της

29. *D.* 48. 1. 2: *Capitalia sunt, ex quibus poena mors aut exilium est, hoc est aquae et ignis interdictio: per has enim poenas eximitur caput de civitate. nam cetera non exilia, sed relegationes proprie dicuntur.*

30. *D.* 48. 4. 4 pr.˙ *C.* 9. 23. 3-5˙ D. 48. 10. 5 βλ. σχετικά Levy, Gesetz und Richter, 460 σημ. 172.

31. *D.* 48. 13. 4. 2: *prout quisque deliquerit, in eum animadvertant. Et sic constitutionibus cavetur, ut sacrilegi extra ordinem digna poena puniantur.*

32. Levy, Gesetz und Richter, 460.

επαρχίας. Σε ορισμένες διατάξεις μάλιστα καθοριζόταν επακριβώς η ύψιστη ποινή (*usque ad)*[33].

Η νομοθετική πολιτική του Διοκλητιανού ακολουθεί τους νομοθετικούς ορισμούς και τις εννοιολογικές κατασκευές, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί στο κλασικό δίκαιο. Επί του ιδιωτικού δικαίου, παράλληλα με τις πολιτισμικές και τις ηθικές αντιλήψεις, είναι εμφανής η επιρροή την οποία άσκησε η αλλαγή του πολιτεύματος με την παρέμβαση του κράτους στον τομέα δραστηριότητας του ατόμου. Όσον αφορά στο ποινικό δίκαιο, ο Διοκλητιανός, αναφερόμενος στον Κορνήλιο ή στον Ιούλιο νόμο ή σε άλλους προγενέστερους ποινικούς νόμους[34] οι οποίοι, αν και είχαν δημοσιευθεί ως δεσμευτικοί, είχαν χάσει την αποτελεσματικότητά τους, όχι όμως και την ισχύ τους, τήρησε τη γραμμή που ακολούθησαν οι προκάτοχοί του. Οι διοικητές των επαρχιών αποδείκνυαν κατά τη διαδικασία της *cognitio,* σύμφωνα με την κρίση τους, εάν ο δράστης ενεχόταν εκ των διατάξεων που αφορούσαν στο συγκεκριμένο έγκλημα[35], στη συνέχεια δε κόλαζαν *κατά την αυστηρότητα του νόμου με την προσήκουσα (πρόσφορη) ποινή: sed iuxta legis severitatem congruenti poena ulciscetur*[36].

Οι ποινικές διατάξεις, οι οποίες περιελήφθησαν στον Ερμογενειανό κώδικα, προέρχονται από την πρακτική εμπειρία, τη δικαστηριακή πρακτική της περιόδου των ετών 293/294· αποτελούν δηλαδή *ad hoc* δίκαιο. Επειδή δε οι διατάξεις αυτές αφορούσαν στο εφαρμοζόμενο δίκαιο της περιόδου μετά την στρατοκρατία, παρατηρείται επαύξηση των κανονικών ποινών: *sed solent hodie capite puniri*[37]. Τι σήμαινε όμως στο

33. Βλ. I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Collatio legum Mosaicarum et Romanarum, Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940, [στο εξής *Coll.*], 4. 10. 1 (Πρωτότυπη διάταξη *C.* 9. 9. 4)· βλ. επίσης *D.* 47. 18. 1. 2· *D.* 49. 9. 1: *usque ad relegationem*, βλ. σχετικά Levy, Gesetz und Richter, 492.

34. Στον Ερμογενειανό κώδικα αναφέρονται οι *lex de vi privata* [*C.* 8. 4. 4 (294), 9. 12. 3 (293), eod. 5 (294)], *lex Cornelia de sicariis* [*C.* 9. 16. 5 (294)], *lex Visellia* [*C.* 9. 21. 1. 1 (300)]· βλ. σχετικά Levy, Gesetz und Richter, 498 σημ. 429.

35. *C.* 9. 12. 4. 1 (293): *si legis Iuliae de vi privata reum deferendum putaveris, apud praesidem provinciae age non ignarum, quemadmodum criminibus probatis res vindicari debeat.*

36. Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Saturnino *C.* 10. 33. 1· πρβλ. *C.* eod 2: *congruenti poena adficiet*=θα κολάσει δια προσφόρου, προσηκούσης ποινής.

37. *D.* 48. 8. 3. 5· *P.S.* 5. 21. 1. 2. βλ. σχετικά Levy, Gesetz und Richter, 464 σημ. 201 και 487.

πλαίσιο αυτό, όταν ο αυτοκράτορας ανέφερε στα *rescripta* ότι ο δράστης είναι ένοχος του *crimen falsi* ή ότι έπρεπε να κολασθεί με την ποινή που προέβλεπε η *lex Cornelia* περί δολοφόνων (*poenae legis Corneliae de sicariis tenetur*) ή ότι ενεχόταν εκ των διατάξεων του Ιουλίου νόμου περί μοιχείας (*in legem Iuliam de adulteriis committit)*; Παρόμοιες διατυπώσεις εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στα *rescripta* της περιόδου αυτής. Οι πρώτες μάλιστα 20 διατάξεις υπό τον τίτλο του *C. De falsis* 9. 22 δεν αναφέρουν συγκεκριμένη ποινή για το έγκλημα της πλαστογραφίας, πράγμα που ωστόσο αλλάζει από την περίοδο του Κωνσταντίνου και μετά[38].

γ) Η *poena legis*

Από την ορισμένη εκ του νόμου ποινή (Ιουλίου, Κορνηλίου κ.λπ.) είχε προκύψει εκ της νομολογίας η κανονική ποινή, η ποινή δηλ. η οποία κατά την περίοδο αυτή συνηθιζόταν να επιβάλλεται (*sequi solet*). Από τη στιγμή όμως που ο δικαστής είχε το δικαίωμα, όπως και την υποχρέωση για κάθε περίπτωση ξεχωριστά, αφού λάβει υπόψιν του όλες τις περιστάσεις, να επιμετρήσει την επιβλητέα ποινή, ο νόμος (*lex Cornelia*) δεν είχε παρά να του προτείνει τη μέση λύση, δηλαδή την κατά τον νόμο ποινή (*poena legis*). Η *poena legis Corneliae* π.χ. ως *capite quaerito* επί Σύλλα, ως *aqua et ignis interdictio* αργότερα, μετασχηματίζεται τον 2ο αιώνα, όταν στα νομικά κείμενα εμφανίζεται η διάκριση μεταξύ των *honestiores* και των *humiliores* σε *deportatio*, ποινή που επεβάλλετο στους *honestiores*. Η *poena legis Corneliae,* όπως και το *publicum iudicium* ή *capitale iudicium,* δεν σήμαινε για τον αρμόδιο δικαστή απολύτως τίποτα εν σχέσει προς την οργάνωση των δικαστηρίων ή τη δικαστική διαδικασία, αλλά είχε ιδιαίτερη σημασία, όπως άλλωστε και παλαιότερα, από την άποψη των παρεπόμενων ποινών εκ του ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, οι οποίες ανέκαθεν συνδέονταν με μία καταδίκη[39] *iudicio publici* ή *capitali crimine* και εξακολουθούσαν κατά την περίοδο αυτή να υφίστανται[40]. Η ίδια όμως η ποινή δεν χάνει την ισχύ της, αλλά την απολυτότητά της.

38. Βλ. ειδικότερα Κ. Γ. Πιτσακης, Έγκλημα χωρίς τιμωρία. Τα πλαστά στη βυζαντινή ιστορία, στον τόμο *Έγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο,* Αθήνα 1997, 337-381.

39. Βλ. για την *poena capitis*, Mommsen, *Strafrecht,* 907, 908 σημ. 1, 911 έπ., 916 βλ. επίσης Τρωιανος, Οι ποινές στο βυζαντινό δίκαιο, 29 σημ. 51.

40. Levy, Gesetz und Richter, 486.

Ως εκ τούτου δεν εμποδίζει πλέον τον ποινικό κολασμό *extra ordinem*. Όταν, επομένως, ο αυτοκράτορας αναφέρει στα *rescripta* ότι ο δράστης είναι ένοχος του *crimen falsi* ή ότι πρέπει να κολασθεί με την ποινή που προβλέπει η *lex Cornelia* περί δολοφόνων (*poenae legis Corneliae de sicariis tenetur*) ή ότι ενέχεται εκ των διατάξεων του Ιουλίου νόμου περί μοιχείας (*in legem Iuliam de adulteriis committit)* δεν εννοεί τίποτα άλλο από το ότι ο διοικητής της επαρχίας δεν εμποδίζεται να επιβάλει ποινή *extra ordinem*, ποινή δηλαδή η οποία δεν είναι η κανονική. Ο δράστης επομένως κολάζεται κατά την αυστηρότητα του νόμου αναλόγως με τον *status* του *(sed iuxta legis severitatem congruenti poena ulciscetur).*

Μέρος δεύτερο
Ο κολασμός extra ordinem

Δικαϊκές ρυθμίσεις του Ερμογενειανού κώδικα στον τομέα του ποινικού δικαίου[41]

α) Εκ του Ιουλίου νόμου περί βίας δημόσιας (de vi publica)[42]

***C*. 9. 12. 3 (293):** *Si confidis sponsam filii tui raptam esse vel filium tuum inclusum, instituere sollemni more legis Iuliae de vi accusationem apud praesidem provinciae non prohiberis.* (Εάν πιστεύεις ότι άρπαξαν την μνηστή του υιού σου ή ότι ο υιός σου κρατείται κάπου έγκλειστος, δεν εμποδίζεσαι να εγείρεις κατηγορία κατά τα συνηθισμένα ενώπιον του διοικητή της επαρχίας σύμφωνα με τις διατάξεις περί βίας).

41. Οι δικαϊκές ρυθμίσεις του Ερμογενειανού κώδικα έχουν ταξινομηθεί σύμφωνα με την αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli, ο οποίος ακολούθησε το σύστημα ταξινόμησης του Ιουστινιάνειου κώδικα.

42. *D.* 48. 6˙ *C.* 9. 12. *De vi et de vi armata* (*D.* 43. 16). Υπό τον τίτλο 127 (*Ad legem Iuliam de vi publica seu privata)* του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli έχει καταχωρισθεί και η διάταξη *C.* 9. 12. 3 (293). Βλ. *D.* 48. 5. 30. 9: *eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari vel feminae ... cum eum publicam vim committere nulla dubitatio est*, 48. 6. 3. 4: *Praeterea punitur huius legis poena, qui puerum vel feminam vel quemquam per vim stupraverit*˙ I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Edictum Theoderici Regis, Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940 [στο εξής *E.T*]., 60. 61. 63. 59.

Η διάταξη αφορά στο έγκλημα της αρπαγής γυναίκας[43], το οποίο ετιμωρείτο με την εσχάτη των ποινών. Και το έγκλημα ωστόσο της παράνομης κατακράτησης σύμφωνα με την παραπάνω διάταξη[44], κολαζόταν με την εσχάτη των ποινών λόγω του δολίου σχεδιασμού του (*dolus malus*). Οι δράστες ενέχονταν και στις δύο περιπτώσεις εκ των διατάξεων της *Lex Iulia de vi publica* και όχι της *lex Plautia de vi*.

β) Εκ του Ιουλίου νόμου περί βίας ιδιωτικής (*de vi privata*)[45]

***C*. 9. 12. 4. (293)**: *Si criminis accusationem propter res a servo raptas intentandam putaveris, non contra dominum, sed contra eum quem facinus commisisse proponis hanc instituere debes. Sed quoniam a fuscinillo etiam te verberibus*[46] *adflictum adseveras, si hominibus coactis hoc fecit, de hoc etiam, si legis Iuliae de vi privata reum deferendum putaveris, apud praesidem provinciae age non ignarum, quemadmodum criminibus probatis res vindicari debet.* (Εάν πιστεύεις ότι πρέπει να προβείς σε καταγγελία για πράγματα που έχει αρπάξει δούλος, θα πρέπει να εγείρεις κατηγορία όχι κατά του κυρίου, αλλά κατ' εκείνου που διατείνεσαι ότι διέπραξε το έγκλημα. Εφόσον όμως, όπως ισχυρίζεσαι, ο δούλος επιπλέον σε έδειρε, εάν αυτό συνέβη ενώπιον συγκεντρωμένων ανθρώπων, και νομίζεις ότι μπορείς να καταγγείλεις τον ένοχο για βία ιδιωτική, τότε οφείλεις να καταγγείλεις το έγκλημα ενώπιον του διοικητή της επαρχίας, ο οποίος θα γνωρίζει, εάν το έγκλημα αποδειχθεί, ποιά ποινή και κατά ποίου θα πρέπει να επιβάλει).

---

43. *D.* 48. 6. 5. 2: *Qui vacantem mulierem rapuit vel nuptam, ultimo supplicio punitur*· *D.* 48. 6. 6 (Knabenraub) βλ. σχετικά Mommsen, *Strafrecht*, 664 σημ. 7· πρβλ. σχετικά με την αρπαγή γυναίκας την ειδική μονογραφία του Δ. Δελη, *Η αρπαγή γυναίκας στο Βυζαντινό Δίκαιο* [*Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe,* 16], Αθήνα –Κομοτηνή 2005, η οποία σε αρκετά σημεία ασχολείται με τη διάταξη (βλ. τον Πίνακα Πηγών σ. 248).

44. *D.* 48. 6. 5 pr.: *quique hominem dolo malo incluserit obsederit*· *P.S.* 5. 26. 3: *qui quem ... obsederit clauserit*· *E.T.* 8. 9.

45. *D.* 48. 7· *C.* 9. 12. Υπό τον τίτλο 127 (*Ad legem Iuliam de vi publica seu privata*) του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli έχουν καταχωρισθεί οι διατάξεις *C.* 9. 12. 4 (293) και 5 (294).

46. H. Heumann-E. Seckel, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1907 (ανατύπ.Graz 1971) [στο εξής Heumann-Seckel], "Verber", *D.* 4. 2. 3. 1· 49. 14. 12· *C.* 9. 42. 3).

Η διάταξη αυτή έχει δύο σκέλη:

Α) Σε περίπτωση που δούλος έχει διαπράξει κλοπή ή ληστεία, ο κύριος παραδίδει τον δούλο *in noxam* (*ad noxam dedere*) εις αποκατάσταση- ανόρθωση της ζημίας· επιπλέον δε οφείλει να αποδώσει το περιελθόν. Σύμφωνα με τις διατάξεις *E.T.* 109 (ληστεία)[47] και 98 (εμπρησμός)[48] ο δούλος παραδιδόταν στον δικαστή για κολασμό[49], μετά δε την εκτέλεση της ποινής επιστρεφόταν στον κύριο. Το ίδιο συνέβαινε και στην περίπτωση κλοπής (*E.T.* 118)[50]. Ο κύριος μετά την παράδοση του δούλου *in noxam* έπρεπε να αποδώσει και την ωφέλεια. Ο παθών, σύμφωνα με διάταξη του Διοκλητιανού, μπορούσε να εγείρει αγωγή για το τετραπλάσιο κατά του κυρίου του δούλου, εφόσον είχε παρέλθει το έτος για το απλούν. Εάν όμως ο κύριος του δούλου παρέδιδε τον δούλο εις αποκατάσταση της ζημίας, ο παθών δεν εμποδιζόταν να εναγάγει τον κύριο για το ποσό, το οποίο περιήλθε στα χέρια του από το έγκλημα της κλοπής ή της αρπαγής[51].

---

47. *E.T.* 109: *Si servus aut colonus domino nesciente violenter aliqua rapiat, dominus eius intra annum in quadruplum, post annum in simplum convenietur: aut pro noxia certe si hoc magis elegerit, ipsum servum vel colonum noverit ad poenam iudici contradendum: ita ut, quod ad eum ex ipsa servi violentia pervenisse constiterit, reddat. (aut pro noxia certe=vindictae, ad vindictam, ad poenam, pro culpa, pro facto tradere)*· πρβλ. σχετικά M. Kaser-F. Schwartz (edd.), *Die Interpretatio zu den Paulussentenzen*, Köln-Graz 1956 [στο εξής *I.P.*], 2. 32. 11 I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Lex Romana Burgundionum sive forma et expositio legum Romanarum*, *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940, 4. 3: *ad vindictam tradere* 15. 1: *pro culpa dare presentem*· K. Zeumer (ed.), *Lex Visigothorum (Antiqua)* στον τόμο *M.G.H.*, Leges I, 1, Hannover-Leipzig-Hahn 1902 [στο εξής *LV(Ant.)*], 8. 2. 2.

48. *E.T.* 98: *Ex eo vero incendio, quod incaute servus aut colonus in domini suo agro supponit ... aut aestimatione habita dominus eius, per quem vicino damnum continget, sarciat atque compenset:aut ipsum qui ignem supposuit, si hoc magis elegerit, pro facti culpa tradat iudici puniendum*· πρβλ. *P.S.* 5. 20. 3. 4.

49. Βλ. κατά το κλασικό δίκαιο *D.* 9. 4. 32.

50. *E.T.* 117: *Servus si furtum fecerit, vel damnum cuilibet dederit, nisi eius dominus hoc pro sua qualitate reddere vel sarcire paratus sit, noxae eum dare cogitur ...*

51. *C.* 3. 41. 4 (294): *Si servus ignorante domino vel sciente et prohibere nequeunte res tuas vi rapuit, dominum eius apud praesidem provinciae, si necdum utilis annus excessit, quadrupli, quod si hoc effluxit tempus, simpli noxali iudicio convenire potes*: *qui si noxae maluerit servum dedere, nihilo minus cum ipso quantum ad eum pervenit experiri non prohiberis*'βλ. σχετικά Kaser, *RPR,* II 434 σημ. 15.

Β) Η *lex Iulia de vi privata* δεν βρίσκει εφαρμογή ως προς τη συγκεκριμένη διάταξη και τούτο επειδή οι ποινές που προέβλεπε, υπερορία δηλαδή (*relegatio*), απώλεια του τρίτου της περιουσίας του καταδικασθέντος και ατίμωση[52], δεν εφαρμόζονταν σε δούλο[53]. Το ίδιο ισχύει και για τους άλλους νόμους οι οποίοι προέβλεπαν χρηματική ποινή[54] ή και κεφαλική[55]. Το έγκλημα της ιδιωτικής βίας διαπραττόταν εφόσον κάποιος εδάρη ενώπιον συγκεντρωμένων ανθρώπων[56]. Η ποινή για τον δούλο σε περίπτωση άσκησης βίας ήταν η θανατική ποινή[57], εάν το γεγονός συνέβη εν αγνοία του κυρίου του (*inscio domino*). Εάν το έγκλημα διαπράχθηκε επειδή ο κύριος προκάλεσε (*metu atque exhortatione dominorum*) την εκτέλεση της υπό του δούλου διαπραχθείσας πράξης (*violentiam admiserint*), ο μεν δούλος παραδιδόταν στην ποινή του μετάλλου (*metallis post sententiam dedi*), ο δε κύριος κηρυσσόταν άτιμος (*secundum legem Iuliam infamem pronuntiatum*). Εάν δε ο κύριος υπήρξε ήδη άτιμος (*viles autque infamesque personae*), ενεχόταν εκ των αυτοκρατορικών διατάξεων (του Ιουλίου δηλαδή και του Κορνηλίου νόμου) και του επιβαλλόταν κεφαλική ποινή (*constitutionum divalium poena teneantur*). Ακόμα και ο δικαστής ετιμωρείτο ως άτιμος, εάν καθυστερούσε να επιβάλει τις προβλεπόμενες ποινές (*quod gravi infamia*

52. *D.* 48. 7. 1 pr.: *De vi privata damnati pars tertia bonorum ex lege Iulia publicatur et cautum est, ne senator sit, ne decurio, aut ullum honorem capiat ...*

53. *D.* 48. 2. 12. 4. Όταν ο Venuleius Saturninus αναφέρεται στη *relegatio* ως μία μη εφαρμοζόμενη κεφαλική ποινή στους δούλους (*capitis poena*), εννοεί στην περίπτωση αυτή την *deportatio* (Mommsen, *Strafrecht*, 909 σημ. 2).

54. *D.* 48. 1. 2: *non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria aut in corpus aliqua coercitio poena est.*

55. Βλ. παραπάνω σημ. 29.

56. *C.* 9. 12. 4. (293): *si hominibus coactis hoc fecit.* Σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου περί βίας ιδιωτικής το έγκλημα αυτό εθεωρείτο ότι είχε διαπραχθεί επίσης, όταν κάποιος είχε συγκεντρώσει ανθρώπους για να εμποδίσει την προσαγωγή κάποιου άλλου στο δικαστήριο (*D.* 48. 7. 4: *Legis Iuliae de vi privata crimen committitur, cum coetum aliquis et concursum fecisse dicitur, quo minus quis in ius produceretur)* ή, όταν κάποιος συναθροίζοντας ανθρώπους άοπλους εκδίωξε κάποιον άλλον από την νομή του (αγρός) (*D.* 48. 7. 5: *si quis aliquem deiecit ex agro suo hominibus congregatis sine armis, vis privatae postulari possit*).

57. *C.* 9. 12. 8 (390): *Servos, qui fecisse violentiam confessionibus testium aut propriis docebuntur, si id inscio domino commiserint, postremo supplicio deditos luere perpetrata censemus.*

sit notandus). Η διάταξη *C.* 9. 12. 8 (290) υπαινίσσεται ότι ακόμα και σε ελεύθερους μπορούσε να επιβληθεί η θανατική ποινή, εφόσον επήλθε ο θάνατος κάποιου[58].

***C.* 9. 12. 5 (294):** *In possessionem fundi licet creditor per vim ingrediatur, Iuliae legis vis privatae reus deferri potest* (Στην περίπτωση που πιστωτής βιαίως εισήλθε στη νομή αγρού μπορεί να κατηγορηθεί και να αποδειχθεί ένοχος εκ του Ιουλίου νόμου περί βίας ιδιωτικής).

Η βίαιη κατάληψη της νομής, η οποία έθετε σε κίνδυνο τη ρωμαϊκή τάξη πραγμάτων, διώκεται πλέον ποινικά εκ των διατάξεων του Ιουλίου νόμου για βία ιδιωτική[59], η δε αυτοάμυνα σε κατάσταση ανάγκης παραχωρεί τη θέση της σε διαδικαστικά δικονομικά ένδικα μέσα[60]. Ο Διοκλητιανός παραχωρεί στον νομίμως εγκατασταθέντα στη νομή του πράγματος το δικαίωμα να ασκήσει αυτοδικία *inculpatae tutelae moderatione illatam vim propulsare licet*[61] περιορίζοντας έτσι το δικαίωμα αυτό[62].

Vat. **312**[63]: *Successoribus donatoris perfectam donationem revocare non permittitur, cum inperfectam perseverans voluntas per doli mali replicationem confirmet. Unde aditus praeses provinciae, si de possessione te pulsum animadvertit nec annus excessit, ex interdicto "unde vi" restitui te cum sua causa providebit, vel si hoc tempus finitum est, ad formulam promissam quasi nulla vires donationem habuisse dicatur, quaestione facti examinata, iudicem praeses provinciae sententiam ferre curabit.* (Στους διαδόχους του δωρητή δεν επιτρέπεται η ανάκληση τελείας δωρεάς. Αλλά και η ατελής δωρεά ισχυροποιείται, εάν η βούληση του δωρητή δεν έχει αλλάξει μέχρι το θάνατό του, δια της προβολής της *replicatio dolus mali*. Ως εκ τούτου ο διοικητής της επαρχίας αντιλαμβανόμενος ότι εκδιώχθηκες από την νομή και δεν έχει παρέλθει έτος, εκ του παραγγέλματος *unde vi* θα σε αποκαταστήσει προνοώντας έτσι για το ζήτημά σου. Εάν όμως ο χρόνος αυτός έχει παρέλθει, θα παραπέμψει την υπόθεση στη διαδικασία της *formula* σαν να

58. Πρβλ. *D.* 48. 6. 10. 1: *Hac lege tenetur et qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur et pulsetur, neque homo occisus sit* βλ. σχετικά Mommsen, *Strafrecht*, 659 σημ. 4.

59. *D.* 48. 7. 5: *...vis privatae postulari possit ...* βλ. σχετικά Kaser, *RPR* II, 64 σημ. 7.

60. Kaser, *RPR* II, 64 σημ. 8.

61. *C.* 8. 4. 1 (290): *Recte possidenti ad defendendam possesionem, quam sine vitio tenebat, inculpatae tutelae moderatione illatam vim propulsare licet.*

62. Kaser, *RPR* II, 64 σημ. 6.

63. Η διάταξη αυτή έχει καταχωρισθεί υπό τον τίτλο 123 (*De donationibus*) του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli.

ήταν η δωρεά ανενεργός. Μετά την εξέταση των πραγματικών ζητημάτων ο διοικητής της επαρχίας θα υποδείξει στον δικαστή την έκδοση της δικαστικής απόφασης).

Προϋπόθεση για την εγκυρότητα της δωρεάς (*donatio perfecta*, τελεία δωρεά) κατά την περίοδο αυτή δεν ήταν η υπόσχεση, αλλά η άμεση μεταβίβαση της κυριότητας του πράγματος. Για τα ακίνητα στην Ιταλία απαιτείτο κατ᾽ αρχάς ο τύπος της *mancipatio,* στη συνέχεια επακολουθούσε *traditio*, παράδοση δηλαδή του πράγματος. Ως προς τα επαρχιακά ακίνητα αρκούσε η παράδοση του πράγματος (*traditio Vat.* 293). Με την αναγνώριση ωστόσο της εδαφικής εξουσίας του ρωμαϊκού κράτους επί των ενοποιημένων με την επέκταση ενιαίου φορολογικού συστήματος επαρχιών παύει πλέον να υφίσταται η διάκριση σε επαρχιακά και Ιταλικά ακίνητα. Για την εγκυρότητα όλων των δωρεών απαιτείτο πλέον η παράδοση του πράγματος. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, στους διαδόχους του δωρητή δεν επιτρεπόταν ανάκληση τελείας δωρεάς. Αλλά και στη περίπτωση που δεν είχε γίνει παράδοση του πράγματος η δωρεά ήταν επίσης ισχυρή, εφόσον η βούληση του δωρητή δεν είχε αλλάξει μέχρι το θάνατό του. Στην περίπτωση αυτή στους διαδόχους του δωρητή δεν εχορηγείτο μέσω της χορήγησης αντενστάσεως στο δωρεοδόχο (*replicatio*)[64] η ένσταση για υπέρμετρες δωρεές (*exceptio legis Cinciae),* και τούτο γιατί η βούληση του δωρητή έπρεπε να μείνει σεβαστή.

Για την προστασία της νομής την περίοδο αυτή παραχωρούνται στον καλόπιστο νομέα δύο ένδικα μέσα: το *interdictum uti possidetis*[65] και το *interdictum unde vi*[66]. Με το πρώτο (*interdictum uti possidetis*) εξακριβωνόταν μεταξύ των διαδίκων ο νομέας του πράγματος, προκειμένου ο αντίδικος να προσκομίσει τις αποδείξεις για τη διάγνωση της κυριότητας του πράγματος. Το δεύτερο (*interdictum unde vi, ποινικού χαρακτήρα*) εχορηγείτο στον βιαίως εκδιωχθέντα από τη νομή για να μπορέσει εντός ενός έτους να διεκδικήσει την επιστροφή του πράγματος. Το *interdictum unde vi* αποτελούσε επομένως προσωρινή απόφαση και δεν

64. *D.* 44. 1. 22. 1: *Replicatio est contraria exceptio, quasi exceptionis exceptio* (αντένστασις είναι αντίθετος ένστασις, ως ένστασις ενστάσεως).

65. *C.* 8. 1. 3 (293): *Incerti iuris non est orta proprietatis et possessionis lite prius possessionis decidi oportere quaestionem competentibus actionibus, ut ex hoc ordine facto de dominii disceptatione probationes ab eo qui de possessione victus est exigantur.*

66. *C.* 8. 4. 2 (293): *Vi pulsos restituendos esse interdicti exemplo, si necdum annus excessit, certissimi iuris est, et heredes teneri in tantum, quantum ad eos pervenit.*

μπορούσε να ασκηθεί κατά των κληρονόμων του εναγομένου (κατά των κληρονόμων των διαδόχων του δωρητή στη συγκεκριμένη περίπτωση).

C. **8. 4. 4 (294)**:[67] *Si de possessione vi deiectus es, cum et legis Iuliae vis privatae reum postulare et ad instar interdicti unde vi convenire potes, quo reum causam omnem praestare, in qua fructus etiam, quos vetus possessor percipere potuit, non quos praedo percepit, venire non ambigitur* (Εάν κάποιος βιαίως εκδιώχθηκε από τη νομή μπορεί αυτόν που βιαίως κατέλαβε την νομή να τον κατηγορήσει βάσει του Ιουλίου νόμου για βία ιδιωτική και βάσει των όρων του παραγγέλματος (*interdictum unde vi*) μπορεί να τον αναγκάσει να του επιστρέψει τη νομή και, αναμφίβολα, και τους καρπούς που ως παλαιός νομέας θα μπορούσε να έχει συλλέξει και όχι αυτούς που εκείνος συνέλεξε).

Σύμφωνα με τις διατάξεις *C.* 9. 12. 5 (294), *C.* 8. 4. 4 (194) και *C.Th.* 9. 20. 1 (378)·[68] πρβλ. επίσης *C.* 9. 31. 1 (378): όποιος εξεβλήθη από τη νομή βιαίως, εάν προς ανάκτηση της νομής μεταχειρίσθηκε για πρώτη φορά το παράγγελμα *interdictum unde vi,* δεν εμποδίζεται παρα ταύτα να εγείρει σε δημόσια δίκη και την κατηγορία για ιδιωτική βία εκ του Ιουλίου νόμου.

Σύμφωνα με διάταξη των αυτοκρατόρων Αρκαδίου και Ονωρίου[69] το *interdictum unde vi* ή *momentariae possessionis interdictum*[70] δεν αφορούσε πάντα στις περιπτώσεις βίας, ιδιωτικής ή δημόσιας, αλλά με το ένδικο αυτό μέσο διασφαλιζόταν η περιουσία κάποιου, εάν η περιουσία αυτή είχε παραχωρηθεί προσωρινά προς διαχείριση σε φίλο, συγγενή ή ακόμα και σε δούλο, κατά την απουσία του νομέα. Στην περίπτωση αυτή το *momentariae possessionis interdictum=interdictum unde vi* μπορούσε να ασκηθεί άμεσα και χωρίς να πρέπει να συμπληρωθεί η απαιτούμενη *inscriptio*[71]. Σε περίπτωση που δεν εστοιχειοθετείτο η καταγγελία, η ποινή επιβαλλόταν σε αυτόν που καταχρηστικά είχε προβεί στην καταγγελία.

---

67. Η διάταξη αυτή έχει καταχωρισθεί υπό τον τίτλο 108 (*De interdictis*) του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο CENDERELLI.

68. Th. MOMMSEN-P. M. MEYER (edd.), *Codex Theodosianus* I, 2, Berlin 1905, ανατύπ. Berlin 1990 [στο εξής *C.Th.*].

69. *C.Th.* 2. 1. 8 (395).

70. *C.* 8. 4. 8 (395)·βλ. σχετικά A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law,* Philadelphia 1980, „*Possessio momentaria*", 638.

71. *C.* 9. 37 (395): *Abacti animalis accusatio non solum cum inscriptionibus, sed etiam sine ea observatione proponitur.*

γ) Εκ των διατάξεων περί κλοπών (*de furtis*)[72]

C. **6. 2. 14** (293): *Eos, qui a servo furtim ablata scientes susceperint, non tantum de susceptis convenire, sed etiam poenali furti actione potes.* (Εκείνοι, οι οποίοι αποδέχθησαν κλοπιμαία τα οποία άρπαξε δούλος, ενάγονται όχι μόνον με την αγωγή των κλεπταποδόχων, αλλά και με την ποινική αγωγή για κλοπή).

Σε περίπτωση κλοπής στο θύμα παρεχόταν η ποινική αγωγή *actio furti*[73] και οι εμπράγματες αγωγές (*actiones in rem*) της απαίτησης (*condictio ex causa furtiva)* και της διεκδίκησης (*actio rei vindicatio)*[74]. Η αγωγή της κλοπής ήταν ποινική, ο δε ενάγων όφειλε να καταγγείλει εγγράφως όχι επειδή η αγωγή αυτή ήταν δημόσια, αλλά διότι έπρεπε δια εκτάκτου ποινής να κολάζεται η επιπολαιότητα των εναγόντων[75]. Δεν εμποδιζόταν όμως κάποιος να εναγάγει και εκ του ιδιωτικού δικαίου (αστικώς)[76].

Όσον αφορά στην *actio poenalis* υπό τον τίτλο 39 *(Ex delictis defunctorum quemadmodum conveniantur successores)*[77] του Ερμογενειανού κώδικα έχει καταχωρισθεί η διάταξη *C.H.* 2. 1 (293)[78]: *Licet ante litem contestatam defuncto, qui ex proprio delicto conveniri potuit, successores non possint poenali actione conveniri, tamen hos etiam in tantum quantum ad eos pervenit teneri, ne scelere ditentur alieno, certissimi iuris est. Auditis itaque partium allegationibus u.c. proconsul provinciae Africae amicus noster in pronuntiando*

---

72. *D.* 47. 2˙ *C.* 6. 2. Υπό τον τίτλο 85 (*De furtis)* του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli έχουν καταχωρισθεί οι διατάξεις *C.* 6. 2. 9-19 και η διάταξη *E.T.* 116.

73. Σύμφωνα με τη διάταξη *D.* 47. 2. 50 pr.: *In furti actione non quod interest quadruplabitur vel duplabitur, sed rei verum pretium.*

74. *C.* 3. 45. 5 (294)˙ 4. 8. 1 (294)˙ 6. 2. 12 (293)˙ 15 (293)˙ 17 (294)19˙ βλ. σχετικά E. Levy, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar 1956, 304 (στο εξής Levy, *VR*).

75. *D.* 47 2. 93: *Meminisse oportebit nunc furti plerumque criminaliter agi et eum qui agit in crimen subscribere, non quasi publicum sit iudicium, sed quia visum est temeritatem agentium etiam extraordinaria animadversione coercendam. non ideo tamen minus, si qui velit, poterit civiliter agere.*

76. *C.* 3. 41. 5 (294): *si tibi per furtum nec manifestum ancillam servus ope consilioque domini cum aliis rebus subtraxit, cum inter servum et liberum civile iudicium consistere non possit, eum ob hoc delictum dupli poenali actione et de rebus propriis vindicatione vel condictione convenire potes.*

77. *C.* 4. 17. 1 (294).

78. Βλ. I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Epitome Codicis Hermogeniani (Ex Corpore Hermogeniani), Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940.

forman iuris sequetur (Αν πριν από την κάταρξη της δίκης έχει πεθάνει αυτός που εξ ιδίου εγκλήματος μπορούσε να διωχθεί, τότε οι διάδοχοι του δεν μπορούν να διωχθούν με την *actio poenalis,* αλλά θα εναχθούν σύμφωνα με το δίκαιο κατά το μέρος το οποίο περιήλθε σε αυτούς, ώστε να μην ωφεληθούν από την εγκληματική πράξη άλλου. Αφού εισακουσθούν τα επιχειρήματα αυτά, ο ανθύπατος της επαρχίας *Africae*, φίλος δικός μας, θα ανακοινώσει την απόφαση).

I.H. **2. 1**[79]: *Haec lex praecipit, si quis antequam moriatur non fuerit de facti sui scelere conventus atque convictus, si post eius obitum quod ab eo cum poena reddendum erat apud successores eius fortasse repertum fuerit, hoc tantum ab heredibus reddendum est quod ad eos cognoscitur pervenisse. Ceterum in tali re heres nec ad poenam nec ad aliquam satisfactionem tenetur obnoxious* (Η διάταξη αυτή ορίζει ότι (στις ποινικές υποθέσεις), εάν κάποιος πέθανε χωρίς να έχει διωχθεί και καταδικασθεί για έγκλημα, το οποίο είχε διαπράξει, και το οφειλόμενο μετά ποινής από αυτόν βρεθεί στα περιουσιακά στοιχεία των διαδόχων του, τότε αυτοί οφείλουν να αποδώσουν τόσο, όσο τους αναλογεί κατά την κληρονομική τους μερίδα. Κατά τα λοιπά, για το θέμα αυτό, δεν μπορεί να επιβληθεί στον κληρονόμο ποινή ή να απαιτηθεί από αυτόν κάποια άλλη ικανοποίηση)[80].

Με την *actio poenalis* επιβαλλόταν στον εναγόμενο η καταβολή χρηματικής ποινής υπέρ του ενάγοντα. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή οι κληρονόμοι δεν μπορούν να εναχθούν με την αγωγή αυτή διότι ευθύνονται μόνον κατά το μερίδιο το οποίο τους αναλογεί επί της κληρονομιαίας περιουσίας[81].

E.T. **116:** *Qui sciens ex rapinis aliqua a raptore, id est a fure, servanda susceperit, eadem qua raptor poena teneatur* (Όποιος εν γνώσει του παρακρατεί πράγματα που προέρχονται από αρπαγή, πράγματα δηλαδή προερχόμενα με τον ένα ή άλλο τρόπο από τον ίδιο τον άρπαγα, δηλ. από τον κλέπτη, τιμωρείται με την ίδια ποινή που τιμωρείται και ο άρπαγας. Ο κλεπταποδόχος τιμωρείται με την ποινή που επιβάλλεται στον κλέπτη).

---

79. Βλ. I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Epitome Codicis Hermogeniani (Interpretatio), Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940.

80. Πρβλ. *C.* 4. 17 (294)=*B.* 24. 7. 8: *Ex delictis defunctorum ... successores eius in solidum, alioquin in quantum ad eos pervenit conveniri iuris absolutissimi est, ne alieno scelere ditentur.*

81. *E.T.* 88: *... nisi ob earum tantum rerum repetitionem, quas ad eos pervenisse constiterit.* Αντιθέτως σύμφωνα με τη διάταξη *LV (Ant.)* 7, 2, 19 οι κληρονόμοι έχουν πλήρη υπαλλακτική ευθύνη· βλ. σχετικά Levy, *VR*, 307, 314 έπ.· Kaser, *RPR* II, 426 σημ. 17· Kaser, *RZ,* 232 έπ.

Ως προς τη νομική της αντιμετώπιση, την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος και το ύψος της ποινής[82] η αρπαγή εξομοιώνεται με την κλοπή[83]. Οι όροι *furari* και *rapere* έχουν την ίδια σημασία[84], στον δε άρπαγα επιβάλλονται επιπλέον και οι ποινές εκείνες που προβλέπονται για το αδίκημα της εγκληματικής βίας[85]. Όσον αφορά στην *poena dupli* ή *quadruplum* επί Διοκλητιανού βλ. τις διατάξεις *C.* 3. 41. 5 (294) και 6. 2. 11 (293)[86].

δ) Εκ του Φαβίου νόμου περί ανδραποδισμού (*De lege Fabia de plagiariis*)[87]

E.T. **81**: *Si quis nesciens a plagiatore mancipia comparaverit, reatu plagii non potest obligari.* (Εάν κάποιος εν αγνοία του[88] αγόρασε από ανδραποδιστή ανδράποδα, δεν μπορεί να κατηγορηθεί για το έγκλημα του ανδραποδισμού)[89].

Πρβλ. *C.* **9. 20. 10 (293):** *Comparantem ab eo, qui abduxit plagio mancipia, si delicti socius non probetur, nullo crimine teneri convenit* (Εκείνος, ο οποίος αγόρασε από ανδραποδιστή ανδράποδο που έχει αρπάξει, εάν δεν αποδειχθεί

82. Η αρπαγή, αλλά και η κλοπή, ετιμωρείτο την περίοδο αυτή με το *quadruplum*· βλ. Th. Mommsen – P. Krüger (edd.), *Institutiones*, Hildesheim 2000, [στο εξής *Inst.*], 4. 1. 5: *Poena manifesti furti quadrupli est tam ex servi persona quam ex liberi, nec manifesti dupli.*

83. Βλ. *E.T.* 116 και *Coll.* 7. 5. 3, όπου *furari* και *rapere* εξομοιώνονται.

84. *Coll.* 7. 5. 3 (*Paulus libro sententiarum II sub titulo de furibus*): *nec manifestus est fur, qui in rapiendo quidem conprehensus non est...* πρβλ. *P.S.* 2. 31. 2 (*in faciendo*)· I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Gai Institutionum Epitome, Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940 [στο εξης *Gai Inst.*], 2. 11. 6· *E.T.* 57.

85. *C.Th.* 9. 10. 1-4 (Violentia) (Kaser, *RPR* II, & 240 I b/c &198 II).

86. *C.* 6. 2. 11 (293): *... non ignorat in quadruplum manifesti, nec manifesti vero dupli actione furti constituta condemnationem formare* και 19: *actione dupli furti nec manifesti convenitur* βλ. σχετικά Levy, *VR*, 316.

87. *D.* 48. 15, *C.* 9. 20 Υπό τον τίτλο 130 (*Ad legem Fabiam*) του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli έχουν καταχωρισθεί οι διατάξεις *C.* 9. 20. 9-15 (293-294) [πρβλ. 3. 15. 2 (294)] και η διάταξη *E.T.* 81. Βλ. σχετικά με τον ανδραποδισμό την δημοσίευση του F. Botta, Per lo studio del diritto penale bizantino. Aspetti del regime repressivo del "plagium" fra tradizione romana e innovazione orientale, στους J. H. A. Lokin-B. H. Stolte, *Introduzione al diritto bizantino. Da Giustiniano ai Basilici*, IUSS Press, Pavia-Italia, 2011, 617-633.

88. Γενικεύεται ο κανόνας *errantis nulla voluntas est* βλ. σχετικά *Coll.* 6. 6· *D.* 39. 3. 20, όσον αφορά στην *iusta causa erroris* (*ignorantia*).

89. *Obligari* αφορά και στις δεσμεύσεις, οι οποίες απορρέουν από ποινικές διαδικασίες (Kaser, *RPR* II, 329 σημ. 2)

κοινωνός του εγκλήματος αυτού, είναι δεκτό ότι δεν είναι ένοχος για κανένα έγκλημα).

Το *plagium*, ο ανδραποδισμός, ως ποινικά τιμωρούμενη πράξη διαχωρίζεται σαφώς από το *furtum*[90]. Η *Lex Fabia plagii* αφορούσε κυρίως στην προστασία ευκατάστατων ανθρώπων σε περίοδο οικονομικής δυσπραγίας, όπου ο αριθμός των δούλων είχε σημαντικά μειωθεί. Η ποινή ήταν χρηματική[91], αλλά από τότε που η *cognitio* μεταφέρθηκε στον *praefectus urbi* και στον *praeses provinciae,* μπορούσε *extra ordinem* να επιβληθεί και η θανατική ποινή. Η υπό του Φαβίου νόμου ορισθείσα χρηματική ποινή (*poena pecuniaria*) έπαυσε να είναι σε χρήση επειδή οι αποκαλυφθέντες (*nam in hoc crimine detecti*) ότι διέπραξαν παρόμοιο έγκλημα έπρεπε να τιμωρηθούν κατά το μέτρο του εγκλήματος (*pro delicti modo coercentur*)[92]. Για την επιβολή του Φαβίου νόμου ήταν απαραίτητη η εγγραφή (έγγραφη κατηγορία) (*subscriptio*)[93], η καταγγελία (*accusatio*)[94] και η δικαστική απόφαση (*sententia*).

Οι διατάξεις *P.S.* 5. 6. 14[95], *C.* 9. 20. 6 (287)[96], *Coll.* 14. 3. 4[97] αποδεικνύουν ότι για το έγκλημα του ανδραποδισμού οι χρηματικές ποινές εξακολουθούσαν να είναι σε ισχύ. Από τη διάταξη *P.S.* 5. 6. 14 προκύπτει ότι, όταν το πραγματικό του *furtum* διασταυρωνόταν με την ειδική υπόσταση του *plagium,* τότε στο δράστη επιβαλλόταν για το μεν ένα ποινή εκ του ιδιωτικού δικαίου για το δε άλλο ποινή εκ του δημοσίου δικαίου[98]. Υπό αυτήν την έννοια η διάταξη *C.Th.* 9. 20. 1 (378) αντιτάσσει

90. Levy, *VR,* 321 έπ.

91. *Coll.* 14. 2. 2. 3.

92. *D.* 48. 15. 7.

93. *Subscriptio in crimen*: *D.* 48. 2. 7 pr.˙ *C.* 9. 2. 13˙ *C.Th.* 9. 1 βλ. σχετικά Heumann-Seckel, "Subscriptio".

94. *Accusatio*: *D.* 48. 2˙ *C.* 9. 1 και 2 βλ. σχετικά Heumann-Seckel, "Accusatio".

95. *P.S.* 5. 6. 14: *Adversus eum qui hominem liberum vinxerit ... et interdicto quidem id agitur, ut exhibeatur is qui detinetur, lege autem Fabia, ut etiam poena nummaria coerceatur.*

96. *C.* 9. 20. 6 (287): *In fuga servum constitutum neque vendere neque donare licet... quae super huiusmodi delictis certam poenam fisco inferendam statuit.*

97. *Coll.* 14. 3. 4: *Lege autem Fabiam tenetur, qui civem Romanum eumve, qui in Italia liberatus sit, celaverit vinxerit vinctumve habuerit, vendiderit emerit, quive in eam rem socius fuerit: cui capite primo eiusdem legis poena iniungitur. Si servus quis sciente domino fecerit, dominus eius sestertiis quinquaginta milibus eodem capite punitur.*

98. Levy, *VR*, 322 σημ. 84.

την *furti actio* στην *legis Fabiae constitutum*. Η διάταξη *C.* 9. 20. 6 (287) ορίζει ότι δεν μπορεί κανείς να προβεί σε αγοροπωλησία φυγάδα δούλου. Όποιος όμως είναι ένοχος για το έγκλημα αυτό (*delictum*) πρέπει να πληρώσει ορισμένη ποινή στο δημόσιο ταμείο (*certam poena fisco*). Μόνο κατά τη διαίρεση κοινής περιουσίας (*in divisione communium rerum*) μπορεί να γίνει αμοιβαίος πλειστηριασμός. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις η πώληση ενός δραπέτη δούλου είναι νόμιμη όταν αυτός βρεθεί από τον αγοραστή. Σε περιπτώσεις, επομένως, αγοραπωλησιών δούλων που είχαν δραπετεύσει οι ποινές ήσαν πάντα χρηματικές. Από τη διάταξη τέλος *Coll.* 14. 3. 4 προκύπτει ότι ενέχεται εκ των διατάξεων της *Lex Fabia* όποιος κρύβει (άκοντα) (*celaverit*), αλυσοδένει (*vinxerit*), κρατεί σε δεσμά (*vinctumque habuerit*), εκποιεί και έχει αγοράσει (*vendiderit emerit*) ελεύθερο πολίτη αλλά και απελεύθερο ο οποίος απελευθερώθηκε στην Ιταλία. Εκ των διατάξεων της *Lex Fabia* ενέχεται και ο συνεργός του στα παραπάνω εγκλήματα. Εάν το έγκλημα διεπράχθη από δούλο εν γνώσει του κυρίου του, ο κύριος θα καταβάλει χρηματική ποινή. Χρηματική ποινή επιβάλλεται σε όποιον χρησιμοποίησε πειθώ για να δραπετεύσει δούλος, ο οποίος βρισκόταν υπό την εξουσία τρίτου, αλλά και σε όποιον αγόρασε και πώλησε δούλο χωρίς τη θέληση του κυρίου του. Η ίδια ποινή επιβαλλόταν και στο συνεργό του δράστη.

ε) Εκ των διατάξεων περί της αγωγής περί ελευθερίας (*De liberali causa*)[99]

de calumniatoribus[100]/de lege Iulia repetundarum/[101]*de iniuriis*[102]

E.T. **79:** *Qui ingenuum in servitude tenet, nec conditioni potest obnoxium comprobare, et calumniae et iniuriarum reus teneatur adstrictus* (Όποιος κρατεί ελεύθερο άνθρωπο σε κατάσταση δουλείας και δεν μπορεί να αποδείξει ότι από υπαιτιότητά του ο άνθρωπος αυτός περιέπεσε στην κατάσταση αυτή είναι ένοχος για ύβρη και κατασυκοφάντηση)[103].

99. *D.* 40. 12˙ *C.* 7. 16. Υπό τον τίτλο 96 *De liberali causa* του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli έχουν καταχωρισθεί οι διατάξεις *C.* 7. 14. 4-14 (293/294)˙ 7. 16. 9-40 (293/294)˙ 7. 18. 2˙ 7. 19. 5-6 (293)˙ 7. 20. 2 (294)˙ 7. 22. 1 (293) και η διάταξη *E.T.* 79.

100. *D.* 3. 6˙ *C.* 9. 46.

101. *D.* 48. 11˙ *C.* 9. 27.

102. *Inst.* 4. 4˙ *C.* 9. 35˙ *D.* 47. 10.

103. Το *Edictum Theodorici* παραβλέπει την κλασική προϋπόθεση *infamandi gratia*,

Πρβλ. τη διάταξη *Ε.Τ.* 79 με τη διάταξη *C.* 7. 16. 31 (294)[104]: *Si tibi servitutis improbe moveatur quaestio, sollemnibus ordinatis de calumnia vel iniuria, prout vindictae viam elegeris, habita contestatione, posteaquam servus non esse fueris pronuntiatus, adversus eam sententiam postulare potes, tunc demum de his etiam quae direpta probaveris restitutionem, cum pro libertate fuerit pronuntiatum, petiturus.* (Εάν κακόπιστα κινήθηκε δίκη με σκοπό να αποδειχθεί ότι ο status σου ήταν εκείνος του δούλου, εσύ δύνασαι να εγείρεις αγωγή για κατασυκοφάντηση ή για ύβρη, όποιο από τα δύο επιλέξεις. Εάν στη συνέχεια το δικαστήριο κρίνει ότι δεν είσαι δούλος μπορείς να κινηθείς κατά της προδικαστικής απόφασης και να ζητήσεις αποκατάσταση των περιουσιακών στοιχείων που σου άρπαξαν, εφόσον υπάρχει πλέον απόφαση ότι είσαι ελεύθερος).

Το ζήτημα, διαφορά[105], το οποίο αφορούσε στην κοινωνική θέση (*status*) ενός ανθρώπου, επιλυόταν με προδικαστική απόφαση (δια προκρίματος κατά το διηνεκές διάταγμα) *an liber sit*[106]. Εάν η *vindicatio* ήταν *in libertatem* ενάγων ήταν ο *adsertor in libertatem*[107], ο οποίος υποστήριζε ότι επρόκειτο περί ελευθέρου και εναγόμενος εκείνος, ο οποίος τον διεκδικούσε ως δούλος του. Όταν η *vindicatio* ήταν *in servitutem,* οι ρόλοι αντιστρέφονταν[108].

Όσον αφορά στην προσβολή της ελευθερίας, το ιδιωτικό έγκλημα (*delictum*) διαχωρίζεται από το δημόσιο (*ex causa publici iudicii=publicum iudicium*)[109] χαρακτηριζόμενο το μεν ένα ως *iniuria*[110] το δε άλλο ως *calumnia.* Η αγωγή *de calumniatoribus*, ωστόσο, εγείρεται τόσο σε ιδιωτικές υποθέσεις όσο και σε δημόσιες δίκες, εφόσον εκ του Ιουλίου νόμου περί καταχρήσεων ενέχεται όποιος έλαβε χρήματα ώστε κατασυκοφαντικώς

την οποία προβλέπει η διάταξη *C.* 9. 35. 9 (294): *Qui liberos infamandi gratia dixerunt servos, iniuriarum conveniri posse non ambigitur*· βλ. σχετικά Levy, *VR*, 328.

104. Πρωτότυπη διάταξη της *Ε.Τ.* 79 (Levy, *VR,* 328).

105. *Liberalis causa, status quaes*tio *D.* 40. 12· *C* 7. 16 (*B.* 48. 20).

106. *C.* 7. 16. 21 (293): *si controversia erit, utrum ex servitute in libertatem petatur an ex libertate in servitutem.*

107. M. Kaser, "Adsertor", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 79 (1962) 397 έπ.

108. Kaser, *RPR*, I &67 IV 288.

109. *Publica iudicia D.* 48. 1.

110. Η *Iniuria* αποτελούσε ιδιωτικό έγκλημα (*delictum*), το οποίο εδιώκετο μόνον κατόπιν αιτήσεως του προσβληθέντος.

να δημιουργήσει δυσχέρειες[111]. Κατά τη διοκλητιάνεια περίοδο, ως προς τις δημόσιες δίκες, σε όποιον ενεχόταν εκ του Ιουλίου νόμου περί καταχρήσεων επιβαλλόταν *extra ordinem* ποινή, η ποινή της εξορίας είτε και σκληρότερη ποινή κατά το διαπραχθέν (*prout admiserint*). Ως προς τις ιδιωτικές υποθέσεις εναντίον εκείνου για τον οποίο υπήρχε ο ισχυρισμός ότι πήρε χρήματα ώστε κατασυκοφαντικώς να εγείρει δίκη ή να μην εγείρει δίκη, άρμοζε εντός ενός έτους η εκ του γεγονότος (πραγματικού) αγωγή=*in factum actio*[112] *compedit* για το τετραπλούν των χρημάτων τα οποία έλαβε, μετά δε το έτος για το απλούν[113].

Όσον αφορά στο αδίκημα της προσβολής της τιμής (*iniuria*)[114], μπορούσε ο παθών να εναγάγει είτε ποινικώς είτε πολιτικώς[115]. Και εάν μεν εγειρόταν αγωγή (*civiliter*), αφού είχε γίνει διατίμηση, η ποινή επιβαλλόταν κατά τα λεχθέντα, αν όμως εγειρόταν ποινική αγωγή (*criminaliter*), επιβαλλόταν στον ένοχο έκτακτος ποινή (*extra ordinem*) κατ' εκτίμηση του δικαστού.

Επειδή κατά τον Διοκλητιανό οι συκοφάντες κινδύνευαν σε υποθέσεις δημοσίων δικών και όχι σε υποθέσεις ελευθερίας, οι οποίες περιελάμβαναν ιδιωτικές έριδες[116], ως προς τις υποθέσεις ελευθερίας (*causae liberales*) ο αυτοκράτορας περιορίζεται στις εκ του ιδιωτικού δικαίου συνέπειες της *calumnia*[117]. Καταδίκη εκ του ποινικού δικαίου επί ιδιωτικών υποθέσεων εθεωρείτο μη συνηθισμένη. Παρόλα αυτά, έως

111. *D.* 3. 6. 1. 1: *Hoc autem iudicium non solum in pecuniariis causis, sed et ad publica crimina pertinere ... maxime cum et lege repetundarum teneatur, qui ob negotium faciendum aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit˙ C.* 9. 27*(Ad legem Iuliam repetundarum=B.* 60. 43. 11˙ βλ. σχετικά Mommsen, *Strafrecht*, 806 σημ. 8 και 491 σημ. 2.

112 Βλ. για τις αγωγές *in factum* βλ. P. Gröschler, *Actiones in factum*, Berlin 2002.

113. *D.* 3. 6. 1 (*De calumniatoribus*): *In eum qui, ut calumniae causa negotium faceret vel non faceret pecuniam accepisse dicetur, intra annum in quadruplum ... post annum simpli in factum actio competit.*

114. *Inst.* 4. 4. 10.

115. *D.* 47. 10. 7. 6: *Posse hodie de omni iniuria, sed et de atroci civiliter agi imperator noster rescripsit* (ο αυτοκράτορας αποφάσισε ότι είναι δυνατόν σήμερα να εγερθεί αστική αγωγή για κάθε αδίκημα και για βαρύ έγκλημα)˙ πρβλ. επίσης *D.* 47. 10. 37. 1: *Etiam ex lege Cornelia iniuriarum actio civiliter moveri potest condemnatione aestimatione iudicis facienda* (και εκ του Κορνηλίου νόμου, εγείρεται αστική αγωγή για κάθε αδίκημα γινομένης της καταδίκης κατ εκτίμηση του δικαστού).

116. *C.* 9. 46. 5.

117. Levy, "Gesetz und Richter", 493 σημ. 394.

και την εποχή του το έγκλημα της προσβολής της ελευθερίας μπορούσε να κολασθεί και ποινικά. Η εξορία, ως εσχάτη ποινή, επιβάλλεται *extra ordinem* κατά την περίοδο αυτή: *Qui per calumniam iniuriae actionem instituit, extra ordinem punitur: omnes enim calumniatores exilii vel insulae relegatione aut ordinis amissione puniri placuit*[118]. (Όσον αφορά στις καταχρήσεις και την *calumnia,* η κατά τον νόμο ποινή παρέμεινε η ίδια· μέσω όμως της διαδικασίας *extra ordinem* έγινε επουσιώδης ώστε να μην μπορεί ούτε ως μέτρο να παίξει κάποιο ρόλο).

Ad senatus consultum Ninnianum

***C*. 7. 20. 2 (294):** *Libertinae condicionis constitutis privatis pactis mutare statum non licere Ninniano senatus consulto contra collusorem poena statuta praemioque detegenti promisso manifeste declaratur.* (Με τη διάταξη αυτή απαγορεύθηκε η μεταβολή του *status libertinae condicionis* με ιδιωτικά σύμφωνα, η ποινή δε γι᾽ αυτόν ο οποίος θα συμμετείχε σε παρόμοια συμπαιγνία αποτελούσε και ανταμοιβή γι αυτόν ο οποίος θα την αποκάλυπτε)[119].

Ad senatus consultum Claudianum

***Cons*. 9. 7 (365):** *Felici consulari Macedoniae*[120]: *Si servilibus contuberniis sese mulieres quondam ingenuae subdiderint, et nunc contemnentes dominum minoris aetatis servitutis iugum conantur effugere, gravitas tua his, qui servilem condicionem non statim in ipsis coniunctionum primordiis refugerunt, necessitatem subeundae servitutis imponat* (Εάν ελεύθερες γυναίκες συνευρέθησαν με δούλους και τώρα επιχειρούν να διαφύγουν από τον ζυγό της δουλείας προφασιζόμενες ότι ήταν ανήλικες, η δική σου αυστηρότητα θα επιβάλει το καθεστώς της δουλείας

118. *P.S.* 5. 4. 11=*D.* 47. 10. 43: *extra ordinem damnatur: id est exilium aut relegationem aut ordinis amotionem patiatur.*

119. Βλ. **όσον αφορά** *στο SC Ninnianum* επί Δομητιανού (81-96) και στην ποινή *contra collusorem D.* 40. 16. 1: *... senatus consultum factum est Domitiani temporibus, quo cautum est, ut, si quis probasset per collusionem quicquam factum, si iste homo servus sit, fieret eius servus qui detexisset collusionem* (θεσπίσθηκε επί των χρόνων του Δομητιανού συγκλητικό δόγμα με το οποίο ορίσθηκε, εάν κάποιος αποδείκνυε ότι με συμπαιγνία έγινε δούλος κάποιος ελεύθερος, ο ελεύθερος να γίνεται δούλος εκείνου που αποκάλυψε τη συμπαιγνία) (Kaser, *RPR* I, σημ. 68· *RZ* § 55 σημ. 47).

120. Η **διάταξη** *Cons.* 9. 7 έχει καταχωρισθεί υπό τον τίτλο 97 (*Ad senatus consultum Claudianum)* του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli.

στις γυναίκες αυτές, οι οποίες ευθύς εξ αρχής δεν απέφυγαν να συνευρεθούν με δούλους).

Σύμφωνα με το *SC Claudianum* (52 μ.Χ)[121] το καθεστώς της δουλείας επιβαλλόταν από τις αρχές[122] σε ελεύθερη γυναίκα, η οποία συνευρέθηκε με δούλο παρά τη θέληση του κυρίου του δούλου και αφού είχε η ίδια προειδοποιηθεί τρείς[123] τουλάχιστον φορές από τον κύριο του δούλου ενώπιον επτά μαρτύρων[124]. Σε περίπτωση που ο κύριος του δούλου είχε συναινέσει, η γυναίκα κατόπιν συνεννόησης μαζί του μπορούσε να παραμείνει ελεύθερη. Τα τέκνα από την συνεύρεση αυτή, ωστόσο, έπρεπε να περιέλθουν σε κατάσταση δουλείας[125]. Επί Αδριανού, τα προερχόμενα από παρόμοια συνεύρεση τέκνα θεωρήθηκαν ελεύθερα[126]. Η παραπάνω διάταξη δεν εύρισκε εφαρμογή ως προς τους άνδρες οι οποίοι συνευρίσκονταν με δούλες *alienae ancilae sequuntur*[127] (*contubernium*)[128]. Σύμφωνα με το κλασικό δίκαιο αρκούσε μία φορά να προειδοποιηθεί η γυναίκα[129].

Επί Κωνσταντίνου η ποινή επαυξήθηκε: στον ελεύθερο επιβαλλόταν η κεφαλική ποινή, ο δε δούλος παραδιδόταν στο πυρ[130]. Το Κλαυδιανό

121. *D.* 29. 5 (Kaser, *RPR*, I 289, σημ. 7).

122. Kaser, *RPR* II, 131 σημ. 17˙ βλ. επίσης B. Biondi, *Scritti giuridici* III, Milano 1965, 48 έπ.

123. *Gai. Inst*, I. 91, 160˙ E. Koestermann, *Tacitus Annalen* III (11-13) Heidelberg 1968 [στο εξής *Tac. Ann.*], 12, 53, 1. Σύμφωνα με τις διατάξεις *P.S.* 2. 21a. 17 και *C.Th.* 4. 11. 2. 6. η *denuntiatio* έπρεπε να υποβληθεί τρείς φορές˙ βλ. σχετικά Kaser, *RPR* I, 292 σημ. 39.

124. Η *denuntiatio* έπρεπε να υποβληθεί εγγράφως [*C.Th.* 10. 20. 3 (365)=*C.* 11. 8. 3 (*sollemni*)˙ *P.S.* 2. 21a. 17]. Σύμφωνα με τη διάταξη *I.T.* 4. 12. 2 (*Interpretatio στον C.Th.*) η καταγγελία έπρεπε να γίνει ενώπιον επτά μαρτύρων, οι οποίοι ήσαν ρωμαίοι πολίτες, βλ. K. G. Bruns- E. Schau, *Syrisch-Römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert*, Leipzig 1880 (ανατύπ.1961), L 48 (στο εξής *SRR*).

125. *C.Th.* 4. 12. 6. 1.

126. *Gai. Inst.* I. 84. Όσον αφορά στις ιδιαιτερότητες του *SRR* L 48˙ πρβλ. L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Leipzig 1891 [ανατύπ. Hildesheim 1963], 364 έπ.

127. *C.* 7. 16. 3 (225) (*SRR* L 48).

128. Ως *contubernium* χαρακτηριζόταν η κατ' αρχήν νομικώς αδιάφορη ένωση μεταξύ δούλων, αλλά και η ένωση μεταξύ δούλου και ελεύθερου (*D.* 21. 1. 35˙ D. 23. 2. 14. 3˙ *D.* 40. 4. 59 pr.˙ *C.* 5. 5. 3˙ C. 7. 16. 3. 29˙ *C.* 9. 9. 23˙ *C* 9. 9. 24).

129. Βλ. E. Levy, West-östliches Vulgarrecht und Justinian, *Gesammelte Schriften*, τ. I, Köln–Graz 1963, 275 (στο εξής Levy, West-östliches Vulgarrecht und Justinian).

130. *C.* 9. 11 (326).

συγκλητικό δόγμα εφαρμόσθηκε και από τους μετέπειτα αυτοκράτορες[131]. Επί Ιουστινιανού καταργήθηκε[132].

στ) Εκ του Κορνηλίου νόμου περί δολοφόνων (*de lege Cornelia de sicariis*)[133]

C. **9. 16. 5 (294):** *Si quis te reum Corneliae legis de sicariis fecerit, innocentia purgari crimen, non adulta aetate defendi convenit* (Εάν κάποιος σε κατηγορήσει, βάσει του Κορνηλίου νόμου περί δολοφόνων πρέπει να αποδείξεις την αθωότητά σου και όχι να υπερασπίζεσαι τον εαυτό σου προβάλλοντας το νεαρό της ηλικίας, [ότι δηλ. είσαι κάτω των 25 ετών]).

Ο Κορνήλιος νόμος αφορούσε στην υπαίτια ανθρωποκτονία[134]. Δεν ενεχόταν εκ του νόμου αυτού νήπιος (*infans= minor VII annis*) ή φρενοβλαβής, επειδή τον μεν ένα προστάτευε η αθωότητα της βουλήσεως (*innocentia consilii*) τον δε άλλο απάλλασσε η συμφορά που τον είχε βρει από την κακιά του τύχη[135]. Η διάταξη αυτή αφορά ανήλικο (*adultus*) κάτω των 25 ετών[136], ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να επικαλεσθεί αθωότητα της βουλήσεώς (*innocentia consilii*). Η *innocentia consilii* ισχύει μόνον ως προς τα νήπια (*infans=minor VII annis).*

C. **9. 16. 6 (294):** *Is, qui cum telo ambulaverit hominis necandi causa, sicut is, qui hominem occiderit vel cuius dolo malo factum erit commissum, legis Corneliae de sicariis poena coercetur* (Όποιος οπλισμένος πορεύεται για να φονεύσει κάποιον, όπως και αυτός που εφόνευσε ή αυτός που δολίως διέπραξε φόνο, θα κολάζεται με την ποινή του Κορνηλίου νόμου περί δολοφόνων)[137].

---

131. *C.Th.* 4. 11. 2. 6. eod. 7˙ πρβλ. *P.S.* 2. 21a. 17 (*denuntiatio*)˙ *I.T.* 4. 12. 2˙ *LV (Ant.)* 3. 2. 4˙ *SRR* L 48.

132. *C.* 7. 24 (531-34) (*De senatus consulto Claudiano tollendo*)˙ *Inst.*, 3. 12. 1 βλ. σχετικά Kaser, *RPR* II, 131 σημ. 18.

133. *D.* 48. 8˙ *C.* 9. 16. Υπό τον τίτλο 128 (*De lex Cornelia de sicariis*) του Ερμογενειανού κώδικα έχουν καταχωρισθεί οι διατάξεις *C.* 9. 16. 4 (290)=*Coll.* 1. 10˙ *C.* 9. 16. 5 (294)˙ *C.* 9. 16. 6 (294) και *Coll.* 1. 8.

134. *D.* 48. 8. 7: *neque in hac lege culpa lata pro dolo accipitur* (Mommsen, *Strafrecht*, 626 σημ. 1).

135. *D.* 48. 8. 12.

136. Ανήλικος κάτω των 25 ετών *adultus* (*D.* 4. 4. 11. 2˙ 4. 4. 41˙ 43˙ 49˙ *C.* 2. 41. 2˙ 2. 3. 22).

137. Πρβλ. *D.* 48. 8. 1.

Φόνος (υπαίτια ανθρωποκτονία) διαπιστώνεται εφόσον υπάρχει (αξιόποινος) σκοπός (*causa negandi, occidendi*)[138] και βούληση, θέληση, πρόθεση (*voluntas negandi, occidendi)*[139]. Χαρακτηριστικό για την περίοδο αυτή είναι η εισαγωγή του υποκειμενικού στοιχείου στην τέλεση του εγκλήματος, η *voluntas* που προϋποθέτει δόλο. Ο σχεδιασμός *dolo malo,* η δολία πρόθεση, θεωρείται αντί πράξεως (*dolus pro facto accipitur*), το βαρύ όμως πταίσμα, η *lata culpa* - σε αντίθεση με τη *levis culpa* ή *nimia neglentia* -δεν εξομοιώνεται με δόλο (*neque culpa lata pro dolo accipitur*)[140]. Στο ποινικό δίκαιο, άλλωστε, ο κανόνας *magna neglentia culpa est· magna culpa dolus est* ουδέποτε εφαρμόσθηκε.

Δεδομένου λοιπόν ότι έγκλημα συντελείται, εφόσον υπάρχει πρόθεση βλάβης (*si et voluntas nocendi intercedat*), θα πρέπει τα λοιπά εγκλήματα τα οποία διαπράττονται εξαιτίας απροόπτου γεγονότος (*ex improviso casu*) και όχι εκ δόλου (*quam fraude*) να αποδίδονται στην τύχη και όχι στην αδικία (*fato plerumque, non noxae inputantur*)[141]. Εάν κάποιος έχει διαπράξει ανθρωποκτονία όχι εκ προθέσεως (*non voluntate*), αλλά κατά τύχη (*sed casu*), η δε αφορμή του θανάτου προήλθε από λάκτισμα (*calcis ictu mortis occasio*), αυτός απαλλάσσεται[142]. Η θανάτωση ανθρώπου με όπλο, το οποίο μάλλον έχει ξεφύγει από χέρι παρά έχει ριφθεί με πρόθεση, πράγμα το οποίο στον Δωδεκάδελτο νόμο σήμαινε τη θανάτωση (Tödtung), εν αντιθέσει προς την ειδική ανθρωποκτονία (Mord) εντάσσεται στον εξ αμελείας φόνο[143]. *Fraus* (*dolus*)[144] και *casus*[145], *voluntas* και *casus*[146] την περίοδο αυτή αποτελούν αντίθετες έννοιες· ο ορισμός ωστόσο του *casus* περιλαμβάνει και την *culpa*[147].

---

138. *Causa* με γενική (*causa negandi, occidendi*) εκφράζει τον αξιόποινο σκοπό.

139. *C.* 9. 16. 1: *crimen enim contrahitur, si et voluntas nocendi intercedat* πρβλ. *Coll.* 1. 9: ... *voluntas occidendi.*

140. *D.* 48. 8. 7.

141. *Coll.* 1. 9.1.

142. *C.* 9. 16. 4 (290)=*Coll.* 1. 10.

143. Mommsen, *Strafrecht*, 837 σημ. 1.

144. Όσον αφορά στη σταδιακή αντικατάσταση του *dolus* από τον *fraus* στη διάρκεια της μετακλασικής περιόδου βλ. Kaser, *RPR* II, 349 σημ. 22 και 347 σημ. 13.

145. *Coll.* 1. 9. 1 (222).

146. *C.* 9. 16. 4 (290)=*Coll.* 1. 10.

147. *Coll.* 1. 9. 1· *Coll.* 10. 3.1: *dolum, non etiam casum* (Mommsen, *Strafrecht*, 837 σημ. 1).

Η *deportatio*[148] επιβάλλεται *extra ordinem* στους *honestiores*. Ως κανονική ποινή (Normalstrafe) για το έγκλημα της υπαίτιας ανθρωποκτονίας ισχύει η θανατική ποινή (*solent hodie capite puniri*).

Coll. **1. 8 (215):** *Frater vester rectius fecerit, si se praesidi provinciae optulerit: cui si probaverit non occidendi animo Iustam a se percussam esse, remissa homicidii poena secundum disciplinam militarem sententiam proferet.* (Ο αδελφός σου θα έπραττε ορθότερα, εάν είχε παρουσιασθεί ενώπιον του διοικητή της επαρχίας. Διότι, εάν είχε αποδείξει ότι εφόνευσε την Ιούστα χωρίς πρόθεση, ο διοικητής θα παρέλειπε την επιβολή της ποινής της ανθρωποκτονίας και θα είχε εκδώσει απόφαση σύμφωνα με τη στρατιωτική πειθαρχία).

Όσον αφορά στα εγκλήματα στρατιωτών τη δικαιοδοσία εκδίκασης ανθρωποκτονιών είχε ο διοικητής της επαρχίας. Ο φόνος (υπαίτια ανθρωποκτονία) εκδικαζόταν σύμφωνα με το κοινό δίκαιο, η δε ανθρωποκτονία εξ αμελείας και η εξ αμελείας σωματική βλάβη υπαγόταν στο στρατιωτικό κώδικα[149]. Οι υποθέσεις οι οποίες εκδικάζονταν βάσει του στρατιωτικού κανονισμού (*secundum disciplinam militarem*)[150] μπορούσαν να εκδικασθούν από το διοικητή της επαρχίας, κατά κανόνα όμως παραπέμπονταν στον διοικητή της λεγεώνας (*legatus legionis, legatus Augusti legionis*)[151]. Ο *legatus Augusti pro praetore*[152] δεν είχε τη δικαιοδοσία να επιβάλει κεφαλική ποινή επί των στρατιωτών, οι οποίοι υπηρετούσαν στις λεγεώνες που στάθμευαν στις επαρχίες[153].

148 *D.* 48. 8. 3. 5.

149. Mommsen, *Strafrecht*, 289 σημ. 2 (*D* 1. 21. 1 pr.˙ 49. 5. 1) Για τη διάταξη αυτή ειδικότερα και όσον αφορά στα στρατιωτικά εγκλήματα και στη δικαιοδοσία του διοικητή της επαρχίας βλ. E. Sander, Das römische Militärstrafrecht, *Rheinisches Museum* 103 (1960), 289-319 και 295 σημ. 356. Όταν ο ενάγων είναι πολίτης και ο εναγόμενος στρατιώτης, η υπόθεση εκδικάζεται ενώπιον του στρατιωτικού διοικητή. Αντιθέτως, όταν πολίτης ενάγεται από στρατιώτη, την υπόθεση εκδικάζει πολιτικό δικαστήριο.

150. *C.* 9. 16. 1 (215)˙ *C.Th.* 2. 1. 2 (355).

151. *Vat.* 222.

152. Ο *legatus Augusti pro praetore* διοριζόταν από τον αυτοκράτορα ως διοικητής των αυτοκρατορικών επαρχιών για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα και αποστελλόταν στις συγκλητικές επαρχίες με σκοπό τη διεκπεραίωση συγκεκριμένης αποστολής.

153. *D.* 2. 1. 3.

ζ) Εκ του Ιουλίου νόμου περί πλαστών (*de lege Cornelia de falsis*)[154]

E.T. **40:** *Qui falsum nesciens allegavit, ad falsi poenam minime teneatur* (Όποιος εν αγνοία του πλαστογραφεί δεν ενέχεται εκ των διατάξεων του εγκλήματος αυτού).

C. **9. 22. 20 (294)**: *Nec exemplum precum editionis aliter per errorem scriptum, cum non nisi dolo falsum committentes crimini subiugentur, cognitionem dati iudicis moratur* (Για αντίγραφο αιτήσεως, το οποίο δεν γράφτηκε σωστά από πλάνη, δεν πρέπει να χρονοτριβήσει να εκδώσει απόφαση ο δοθείς δικαστής, και αυτό γιατί μόνον οι δολίως διαπράττοντες πλαστογραφία υπόκεινται στο έγκλημα αυτό).

E.T **129**[155]**:** *Qui per mendacium vel subreptionem aliquid impetraverit, nec ipsi prosit, nec alterum laedat* (Όποιος με ψευδολογία ή με υφαρπαγή δικαστικής απόφασης προσπαθεί να πετύχει κάτι, ούτε ο ίδιος θα ωφεληθεί, ούτε τον άλλο θα βλάψει).

Στην περίπτωση που ο ενάγων κατόρθωνε με αθέμιτα μέσα την έκδοση απόφασης, η απόφαση ήταν ανίσχυρη[156]. Ο εναγόμενος μπορούσε να ασκήσει ένσταση (*praescriptio mendaciorum*), στον δε αντίδικο εχορηγείτο αναβολή προκειμένου να προσκομίσει τις αποδείξεις[157]. Ακόμα και οι δικαστές που παρακώλυαν τον έλεγχο της *falsitas precum* ετιμωρούντο με μεγάλη αυστηρότητα[158]. Προβαλλομένης ενστάσεως ψευδολογιών (*praescriptione mendaciorum*), είτε όσον αφορά στη διατύπωση της

154. *D.* 48. 10˙ *C.* 9. 22. Υπό τον τίτλο 132 (*Ad legem Corneliam de falsis*) του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli έχουν καταχωρισθεί οι διατάξεις *E.T.* 40˙ *C.* 9. 22.12- 20 (293/294)˙ *C.* 9. 25. 1 (*De mutatione nominis*) και *E.T.* 40.

155. Η διάταξη *E.T.* 129, όπως άλλωστε και οι διατάξεις *C.* 1. 18. 5-10(293/294)˙ 1. 22. 1-2, έχει καταχωρισθεί υπό τον τίτλο 45 (*De iuris et facti ignorantia*) του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli.

156. *C.Th.* 1. 2. 6 (333)=*C.* 1. 22. 4 (333).

157. *C.Th.* 22. 7. 1 (314)=*C.* 3. 11. 2 (314) βλ. σχετικά Kaser, *RZ*, 523 σημ. 38, πρβλ. § 67 σημ. 51 και § 89 σημ. 13.

158. *C.* 1. 22. 3 (313) βλ. επίσης *C.* 1. 22. 5 (426)˙ R. H. Barrow (ed.), *Q. Aurelii Symmachi Relationes*, Oxford 1973, 19, 6 33, 3, 39˙ B. P. Grenfell-A. S. Hunt (edd.), I, II, *The Amherst Papyri, Being an Account of the Greek Papyri in the Collection of the Right Hon. Lord Amherst of Hackney, F.S.A. at Didlington Hall*, Norfolk, London 1900-, II 27=L. Mitteis-U. Wilcken (edd.), *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, II Bd., Juristischer Teil, I. Hälfte Grundzüge von L. Mitteis*, Leipzig-Berlin 1912, 380˙ βλ. σχετικά Kaser, *RZ,* 523 σημ. 37.

διατάξεως (*sive in iuris narratione*), είτε όσον αφορά στα γεγονότα (*sive in facti*), είτε όσον αφορά στην απάτη που διεπράχθη με αποσιώπηση (*sive in tacendi fraude*), ο δικαστής (*datus iudex*) αποφασίζει για την αιτία (*de causa convenit ferre sententiam*) σύμφωνα με τη διαδικασία της *cognitio* (*debere cognoscere*) και όχι σύμφωνα με τις διαβεβαιώσεις εκείνου που προβάλλει ένσταση[159].

Στα τέλη της κλασικής περιόδου, ως προς το έγκλημα της πλαστογραφίας η ποινή για τον δούλο ήταν ο θάνατος, για δε τον *honestior* η *deportatio*, η οποία περιελάμβανε την *omnium bonorum publicatio*[160]. Για τους *humiliores* προέβλεπαν οι διατάξεις *Inst.* 4. 18. 7[161] και *D.* 48. 10. 1. 13, εξαιτίας της έλλειψης διάκρισης των τάξεων, την ίδια ποινή με τους *honestiores*· οι διατάξεις ωστόσο *P.S.* 5. 25. 1[162], *P.S.* 5. 25. 7[163] και *P.S.* 5. 25. 10[164], που αφορούσαν στο *crimen falsi*, προέβλεπαν για τον ευρύτερο πληθυσμό την ποινή του μετάλλου. Η σταύρωση[165] αποτελούσε επαύξηση της ποινής και εφαρμοζόταν σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και σε συγκεκριμένη επαρχία, για την οποία δημοσιεύθηκε η διάταξη αυτή. Οι διατάξεις *P.S.* 5. 25. 7 και *P.S.* 5. 25. 10 δεν αναφέρουν καθόλου την συγκεκριμένη ποινή. Οι διάφορες υποκατηγορίες του

159. *C.* 1. 22. 2 (294): *praescriptione mendaciorum opposita, sive in iuris narratione mendacium reperiatur sive in facti sive in tacendi fraude, pro tenore veritatis, non deprecantis adfirmatione, datum iudicem cognoscere debere et secundum hoc de causa convenit ferre sententiam.*

160. *D.* 48. 10. 1. 13: *poena falsi vel quasi falsi deportatio est et omnium bonorum publicatio: et si servus eorum quid admiserit, ultimo supplicio adfici iubetur.*

161. *Inst.* 4. 18. 7: *Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui ... eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est ...in liberos vero deportatio.*

162. *P.S.* 5. 25. 1: *Honestiores quidem in insulam deportantur, humiliores autem aut in metallum dantur aut in crucem tolluntur, servi autem post admissum manumissi capite puniuntur.*

163. Πλαστογράφηση διαθήκης και άλλων δημοσίων εγγράφων: *P.S.* 5. 25. 7·*D.* 48. 19. 38. 7: *Qui vivi testamentum aperuerit, recitaverit resignaverit poena legis Corneliae tenetur: et plerumque aut humiliores in metallum damnantur aut honestiores in insulam deportantur.*

164. Χρήση πλαστογραφημένων αυτοκρατορικών αποφάσεων: *P.S.* 5. 25. 10: *Qui falsis instrumentis, actis epistulis rescriptis sciens dolo malo usus fuerit, poena falsi coercetur; ideoque humiliores in metallum damnatur, honestiores in insulam deportantur.*

165. *P.S.* 5. 25. 1.

falsum αντιμετωπίζονται κατά μέσον όρο είτε με μείωση της ποινής[166] είτε με επαύξηση της ποινής[167]. Ο δικαστής *extra ordinem* είχε το δικαίωμα, αλλά και την υποχρέωση, αφού λάμβανε υπόψιν του όλες τις συνθήκες, να προβεί κατά περίπτωση στην επιμέτρηση της ποινής.

η) Εκ του Ιουλίου νόμου περί μοιχείας (*De lege Iulia de adulteriis*)[168]

C. 9. 9. 25 (293): *Quoniam Alexandrum, qui in crimen vocatur, etiam praescriptionem esse pollicitum eo nomine, quod accusator uxorem post comprehensum adulterium penes se habuisse videatur, et de statu suo agere nunc velle perspeximus ... sin vero eundem servum esse cognoveris remotis praescriptionis impedimentis in adulterium crimen protinus debebis inquirere ac, si eum detectum in eo flagitio esse perspexeris, poenam decernere, quam in adulterii crimen legum sanctio statuit.* (Επειδή ο Αλέξανδρος, ο οποίος κατηγορήθηκε για το έγκλημα της μοιχείας, θέλει να προβάλει ένσταση ότι ο κατήγορος από τη στιγμή που αποκαλύφθηκε η μοιχεία συνέχισε να κρατάει τη γυναίκα του, θεωρούμε ότι κατά πρώτο πρέπει να διερευνηθεί η κοινωνική του θέση ώστε, εάν μετά την ακρόαση βρεθεί ότι είναι ελεύθερος, να του επιτραπεί η ένσταση. Εάν ωστόσο βρεθεί ότι είναι δούλος, απορρίπτονται τα κωλύματα που θα προέκυπταν από ένσταση, διερευνάται το έγκλημα της μοιχείας, και, εάν αποδειχθεί ένοχος του εγκλήματος αυτού, θα πρέπει να επιβληθεί η ποινή που προβλέπουν οι νόμοι για το συγκεκριμένο έγκλημα)[169].

Η διάταξη αναφέρεται σε κάποιον Αλέξανδρο, ενδεχομένως δούλο, ο οποίος κατηγορείται για το έγκλημα της μοιχείας και προβάλλει την ένσταση ότι ο κατήγορος σύζυγος μετά την επ' αυτοφώρω σύλληψη

166. *C.* 9. 22. 5 D. 48. 10. 31.

167. Κιβδηλεία: *D.* 48. 10. 8 *si quidem liberi sunt, ad bestias dari, si servi, summo supplicio adfici debent.* Υποβολή τέκνου: *P.S.* 2. 24. 9: *Obstetricem quae partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio adfici placuit.*

168. *D.* 48. 5· *C.* 9. 9. Υπό τον τίτλο 126 (*Ad legem Iuliam de adulteriis et de strupo*) του Ερμογενειανού κώδικα στην αποκατάσταση που προτείνει ο Cenderelli έχουν καταχωρισθεί οι διατάξεις 9. 9. 25-26 (293-294)· 9. 9. 27 (295) και το σχόλιο του Θεοδώρου ad *C.* 2. 4. 18: G. E. Heimbach, *Basilicorum Libri LX, Tom. I (Lib. I-XII)*, Lipsiae 1833 [στο εξής *Hb.*], I, 704

169. Όσον αφορά στη συγκεκριμένη διάταξη βλ. Μ. Α. De Dominicis, Sulle origini romano-cristiane del diritto del marito ad accusare "constante matrimonio" la moglie adultera, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 16 (1950), 226 σημ. 14· πρβλ. σχετικά Kaser, *RPR* II, 172 σημ. 24.

κράτησε τη σύζυγο. Κατά πρώτον, πρέπει να εξετασθεί από το δικαστήριο η κατάσταση του Αλέξανδρου, εάν είναι ελεύθερος ή δούλος. Εάν διαγνωσθεί ότι ο Αλέξανδros είναι όντως δούλος, απορρίπτεται η ένσταση της προαγωγείας κατά του ανδρός (*Leno*), στη δε συνέχεια, εάν αποδειχθεί ένοχος του εγκλήματος της μοιχείας, ο διοικητής της επαρχίας θα επιβάλει την ποινή που οι νόμοι προβλέπουν για το έγκλημα αυτό. Χρησιμοποιείται ο πληθυντικός νόμοι και αφορά στις *leges Corneliae* και *Iuliae*.

C. **9. 9. 26 (294)**: *Commissum ante adulterium cum eo, cui se postea nuptiis sociavit, velamento matrimonii non extinguitur* (Διαπραχθείσα μοιχεία δεν εξαλείφεται με εκ των υστέρων γάμο).

C. **9. 9. 27 (295):** *Ita nobis pudor cordi est, ut removeamus prisci iuris ambages et constituamus in adulterii quaestione abolitis de medio ceteris praescriptionibus praeter quinquennii temporis et lenocinii quod marito obicitur exceptionem, illam etiam, quae post solutum prius matrimonium ante denuntiationem nuptae competit, fidem criminis nosci.* (Τόση είναι η αιδώς στη ψυχή μας ώστε αποφασίσαμε να διορθώσουμε τις ασάφειες των προηγουμένων νόμων και, όσον αφορά στο ζήτημα της μοιχείας, όλες οι άλλες ενστάσεις διαγράφονται πλην της ενστάσεως της πενταετίας, της ενστάσεως της προαγωγείας που προβάλλεται κατά του ανδρός και εκείνης με την οποία ωφελείται η γυναίκα μετά τη διάλυση του προηγούμενου γάμου και πριν ειδοποιηθεί να μην συνάψει δεύτερο γάμο επειδή ο συνένοχός της στο έγκλημα της μοιχείας θα διωχθεί)[170].

Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, αίρονται οι ενστάσεις για το έγκλημα της μοιχείας πλην της ενστάσεως της πενταετίας, της προαγωγείας, η οποία αντιτάσσεται κατά του ανδρός και της ενστάσεως εκείνης που μπορεί να χορηγηθεί στη γυναίκα η οποία μετά τη διάλυση του πρώτου γάμου της ξαναπαντρεύθηκε πριν ειδοποιηθεί ότι ο μοιχός (άνδρας) θα διωχθεί.

C. **2. 4. 18 (293):** *Transigere vel pacisci de crimine capitali excepto adulterio*[171] *non prohibitum est, in aliis autem publicis criminibus quae sanguinis poenam non ingerunt, transigere non licet citra falsi accusationem.* (Δεν απαγορεύεται ο

170. Όσον αφορά στη διάταξη αυτή βλ. Ε. Volterra, *Nota critica all. l. 27 (28) C. Ad l. Iul. De adult. 9, 9,* Rom 1929.

171. Η φράση *excepto adulterio,* με την οποία εξαιρείται η μοιχεία από τα *crimina* εκείνα για τα οποία επιτρέπεται ο συμβιβασμός, έχει αξιολογηθεί ως παρεμβλημένη με το επιχείρημα ότι η μοιχεία καθιερώθηκε ως δημόσιο αδίκημα μόλις την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου.

συμβιβασμός στα κεφαλικά εγκλήματα πλην του εγκλήματος της μοιχείας. Επί των λοιπών δημοσίων εγκλημάτων που δεν επισύρουν την ποινή του αίματος δεν επιτρέπεται ο συμβιβασμός πλην του εγκλήματος της πλαστογραφίας)[172].

Επί Διοκλητιανού ίσχυε η αρχή ότι η δυνατότητα συμβιβασμού σε δημόσια εγκλήματα (*crimina*)[173] ήταν απεριόριστη. Η διάταξη αυτή είναι γνήσια μόνον ως προς το πρώτο της μέρος. Θεωρήθηκε ότι ο αυτοκράτορας παρέλαβε τη διάταξη αυτή από το απόσπασμα του Ουλπιανού *D.* 48. 21. 1: *In capitalibus criminibus a principibus decretum est non nocere ei qui adversarium corrupit, sed in his demum, quae poenam mortis continent: nam ignoscendum censuerunt ei, qui sanguinem suum qualiterqualiter redemptum voluit* (Οι ηγεμόνες ορίζουν ότι είναι δυνατή η παύση της ποινικής δίωξης που επέρχεται με τη δωροδοκία του ενάγοντος–κατηγόρου από τον κατηγορούμενο, δωροδοκία που δεν τιμωρείται στις περιπτώσεις εκείνες που ο τελευταίος αντιμετωπίζει την ποινή του θανάτου, επειδή θεώρησαν ότι έπρεπε να δοθεί συγχώρεση σε εκείνον που θα ήθελε να εξαγοράσει το αίμα του).

Τόσο ο συμβιβασμός, όσο και η δωροδοκία του ενάγοντα–κατηγόρου από τον κατηγορούμενο, δωροδοκία που δεν τιμωρείται στις περιπτώσεις εκείνες που ο τελευταίος αντιμετωπίζει την ποινή του θανάτου, συνεπάγονται και οι δύο την αποφυγή ή τερματισμό της ποινικής δίκης με βάση την συμφωνία των μερών. Πρόκειται ωστόσο για δύο εντελώς διαφορετικές νομικές περιπτώσεις, οι οποίες στο ρωμαϊκό δίκαιο αντιμετωπίζονταν ξεχωριστά και επέφεραν διαφορετικές η κάθε μία νομικές συνέπειες. Η δυνατότητα συμβιβασμού σε δημόσια εγκλήματα προβλεπόταν την εποχή του Διοκλητιανού, όχι όμως στους μεταγενέστερους χρόνους, όταν πλέον η δίωξη των εγκλημάτων από την ιδιωτική πρωτοβουλία μετατέθηκε εξ ολοκλήρου στη σφαίρα εξουσίας του αυτοκράτορα, ο οποίος ενεργούσε δια των κρατικών του υπαλλήλων.

---

172. Για την διάταξη αυτή βλ. την ανάπτυξη της Δ. Παπαδατου, *Η συμβιβαστική επίλυση ιδιωτικών διαφορών κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή εποχή*, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, 65-67 [στο εξής Παπαδατου, *Συμβιβασμός*].

173. Τα *crimina* κολάζονταν με ποινή που είχε δημόσιο χαρακτήρα, σε αντίθεση με τα *delicta* που διώκονταν με ιδιωτική πρωτοβουλία και επέσυραν ποινή ιδιωτικής φύσης, η οποία συνίστατο σε χρηματικό ποσό, το οποίο ο δράστης κατέβαλλε στον παθόντα (Παπαδατου, *Συμβιβασμός*, 65 σημ. 22).

Θεοδώρου ad C **2. 4. 18**[174] :*Καὶ μὴν ἡ μοιχεία οὐ δι' αἵματος οὐδὲ κεφαλικὴν ἔχει τὴν τιμωρίαν...ἀλλ' εἰς τὸ ἥμισυ μόνον δημεύεται ὁ σεμνὸς μοιχός. Πῶς οὖν δι' αἵματος ἐχόντων τὴν καταδίκην ὑπεξεῖλε τὴν μοιχείαν ἡ διάταξις αὕτη; Κατὰ τοὺς παλαιοὺς νομικοὺς καὶ τὰς ἐν τῷ Ἑρμογενιανῷ καὶ Γρηγοριανῷ διατάξεις.*

Ο Διοκλητιανός χαρακτηρίζει τον *incestus* ως *nefarium scelus*[175]. Για εκφοβισμό των πολιτών και προς υπενθύμισή τους ότι και στο παρελθόν σε μεμονωμένες περιπτώσεις είχαν επιβληθεί *extra ordinem* θανατικές ποινές, ο Διοκλητιανός απειλεί ότι ανά πάσα στιγμή επί των ενόχων μπορούν να επιβληθούν θανατικές καταδίκες (*graviter puniri commemorate digna severitate plectentur*). Εάν ο Διοκλητιανός ωστόσο ήθελε πράγματι να εισαγάγει τη θανατική ποινή, όπως συνέβη αργότερα επί Κωνστάντιου και Κωνσταντίνου (*capitalis sententiae poena teneatur*)[176], δεν θα εκφραζόταν με τόσο συγκεχυμένο τρόπο.

Η μοιχεία προ Κωνσταντίνου, ο οποίος και εισήγαγε την απόλυτη ποινή, την κεφαλική τιμωρία (*sanguinis poenam*)[177], δεν επέσυρε την ποινή του θανάτου[178]. πλην μεμονωμένων περιπτώσεων[179]. Ο Mommsen ερμηνεύοντας εσφαλμένα τις διατάξεις *C.* 2. 4. 18 (293)[180], *C.* 9. 9. 9

174. *B.* 11. 2. 35=*C.* 2. 4. 18 (*Hb.* I 704=H. J. Scheltema, *Basilicorum Libri LX, Series B (Volumen I), Scholia in Libr.I-XI,* Groningen 1953, I 409.

175. *Coll.* 6. 4. 8˙ πρβλ. *Coll.* 6. 4. 3: *nefaria facinora (nefarium facinus).*

176. *C.Th.* 3. 12. 21 (342) (*De incestis nuptiis*).

177. *C.Th.* 11. 36. 4 (339)˙ *C.Th.* 3. 12. 1 (342).

178. Βλ. *D.* 49. 16. 4.7: *Adulterii vel aliquo iudicio publico damnati inter milites non sunt recipiendi*: *D.* 48. 18. 5: *Si quis viduam vel alii nuptam cognatam, cum qua nuptias contrahere non potest, corruperit, in insulam deportandus est, quia duplex crimen est, et incestum, quia cognatam violavit contra fas, et adulterium vel stuprum adjungit. Denique hoc casu servi in personam domini torquentur* (Εάν κάποιος διέφθειρε χήρα ή γυναίκα παντρεμένη με συγγενή του, εξορίζεται σε νήσο επειδή διπλούν είναι το έγκλημα. Αφενός μεν αιμομιξία διότι αθεμίτως εβίασε συγγενή, αφετέρου δε μοιχεία ή φθορά. Σε παρόμοια περίπτωση οι δούλοι θα βασανίζονται ενώπιον του κυρίου).

179. Επί Τιβερίου (14-37) ο Sex. Marius και η κόρη του γκρεμίσθηκαν με συγκλητική απόφαση από τους βράχους (*Tac. Ann.* 6. 19˙ Ph. U. Boissevain (ed.), *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt* I-V, Dublin-Zurich 1969 [στο εξής *Dion Cass.*] 58. 22 βλ. σχετικά Mommsen, *Strafrecht*, 688 σημ. 4.

180. *C.* 2. 4. 18 (293): *Transigere vel pacisci de crimine capitali excepto adulterio non prohibitum est. in aliis autem publicis criminibus, quae sanguinis poenam non ingerunt, transigere non licet citra falsi accusationem.*

(224)[181], *P.S.* 5. 4. 14[182] θεώρησε ότι ως προς το έγκλημα αυτό επιβαλλόταν η θανατική ποινή. Στον Apuleius η *iuris severitas* ερμηνεύθηκε επίσης ως θανατική ποινή[183]. Βέβαιο ωστόσο είναι ότι δεν εφαρμοζόταν η ποινή αυτή, αλλά η *deportatio*. Ο Μαϊοράνος μέμφεται αξιωματούχους του οι οποίοι επέβαλαν την ποινή της *relegatio* αντί της *deportatio*[184]. Ο Παύλος αναφέρεται στις ποινές της *lex Iulia* ως ισχύον δίκαιο[185]. Περίπου την ίδια εποχή ο αυτοκράτορας Αλέξανδρος Σεβήρος σε ένα *rescriptum* του έτους 224[186] για τις γυναίκες οι οποίες εμπίπτουν στις διατάξεις της *Iulia lex de pudicitia*, προϋποθέτει την εφαρμογή της *poenae legitimae*. Το έτος 215 ο Δίων Κάσσιος[187] διηγείται για τον Καρακάλλα (198-217) ότι εφόνευε τους μοιχούς *παρὰ τὰ νενομισμένα*.

Αργότερα αντί της κεφαλικής τιμωρίας επεβλήθησαν σοβαρές περιουσιακές ποινές[188], οι οποίες στη διάταξη *Νον.* 12 (535) καθορίσθηκαν εκ νέου. Ο γάμος του δράστη θεωρείτο ανυπόστατος με αποτέλεσμα ο ίδιος να μην έχει δικαιώματα επί της προικώας περιουσίας της συζύγου, στη δε σύζυγο και στα τέκνα τα οποία γεννήθηκαν από την ένωση αυτή δεν μπορούσε να κάνει δωρεά, αλλά ούτε να τους εγκαταστήσει κληρονόμους με διάταξη τελευταίας βούλησης. Η περιουσία του στη περίπτωση αυτή περιερχόταν στο δημόσιο ταμείο. Παράλληλα έχανε την

181. *C.* 9. 9. 9 (224): *Castitati temporum meorum convenit lege Iulia de pudicitia damnatam in poenis legitimis perseverare. qui autem adulterii damnatam, si quocumque modo poenam capitalem evaserit, sciens duxit uxorem vel reduxit, eadem lege ex causa lenocinii punietur.*

182. *P.S.* 5. 4. 14: *perfecto flagitio capite punitur, imperfecto in insulam deportatur* και 15: *ex auctoritate amplissimi ordinis in insulam deportatur=D.* 47. 11. 1 pr.: ... *propter voluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur* ... και 2: ... *perfecto flagitio punitur capite, inperfecto in insulam deportatur: corrupti comites summo supplicio adficiuntur.*

183. Βλ. P. Murgatroyd (ed.), *Apuleius Metamorphoses. An intermediate Latin Reader* by P. Murgatroyd, Cambridge 2009· D. S. Robertson (ed.)-P. Vallette (tr.) *Apulée, les Metamorphoses* (*Les Belles Lettres*), Paris 1965, 9, 27.

184. R. Schoell – G.Kroll (edd.), *Novellae*, Hildesheim 1993, [στο εξής *Νον.*] 9· πρβλ. *D.* 48. 5. 12 pr.: *deportatique debeat.*

185. *P.S.* 2. 26. 14: *adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis et tertia parte bonorum ac relegatione in insulam placuit coerceri: adulteris vero viris pari in insulam relegatione dimidiam bonorum partem auferri, dummodo in diversas insulas relegentur.*

186. *C.* 9. 9. 9 (224).

187. *Dion Cass.* 76, 16.

188. *C.Th.* 3. 12. 3 (396) (Αρκάδιος και Ονώριος).

ικανότητα σύνταξης διαθήκης, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις, σύμφωνα με τις οποίες παρόμοιες διαθήκες συντάσσονταν προς το συμφέρον των πλησιέστερων συγγενών[189]. Σύμφωνα με τη διάταξη *Νον.* 89, 15 (539) η θέση των τέκνων που προέρχονταν από ανόσιους και μιαρούς γάμους δεν εξισώνονταν ούτε με εκείνη των εκτός γάμου και ως εκ τούτου δεν μπορούσαν να έχουν αξίωση διατροφής.

θ) Εκ των διατάξεων περί αιμομικτικών και ακύρων γάμων (*de incestis et inutilibus nuptiis*)[190]

Coll. **6. 4. 5**: *Cum quibus autem personis tam cognatorum quam ex adfinium numero contrahi non liceat matrimonium, hoc edicto nostro conplexi sumus: cum filia nepte pronepte itemque matre avia proavia et ex latere amita ac matertera sorore sororis filia et ex ea nepte. Itemque ex advinibus privigna noverca socru nuru ceterisque quae antiquo iure prohibentur, a quibus cunctos volumus abstinere* (Σε κανέναν δεν επιτρέπεται να συνάπτει γάμο με την κόρη του, την εγγονή του, απεγγονή του, όπως και με την μητέρα του, μάμμη, προμάμμη και εκ πλαγίου με τη μητραδελφή ή πατραδελφή, με την αδελφή, την θυγατέρα της αδελφής και την εγγονή της αδελφής αυτού. Απαγορεύεται επίσης ο γάμος με την κόρη όπως και με την εγγονή του αδελφού του όπως και με τους συγγενείς εξ αγχιστείας, δηλ. με την προγονή του, τη μητρυιά του, τη νύφη του, την πεθερά του και τους λοιπούς συγγενείς. Η σύναψη παρόμοιων γάμων απαγορευόταν ήδη από το αρχαίο δίκαιο).

Ο Διοκλητιανός, προκειμένου να αποφευχθούν αιμομικτικοί γάμοι, απαριθμεί τα πρόσωπα με τα οποία απαγορεύεται η σύναψη γάμου: κόρη, εγγονή, μητέρα, μάμμη, προμάμμη αδελφή, θυγατέρα αδελφής κ.λπ.[191] Σύμφωνα με το αρχαίο ρωμαϊκό δίκαιο οι ποντίφηκες δεν επέτρεπαν να συνάπτονται γάμοι μεταξύ συγγενών ενδεχομένως μέχρι 6ου βαθμού συγγενείας. Στην αυτοκρατορική περίοδο, όπως προκύπτει από απόσπασμα του Ουλπιανού (*UE* 5. 6)[192] αλλά και από απόσπασμα

189. Βλ. *Inst.* 1. 10. 12˙ C. 5. 5. 4 (Αρκάδιος Ονώριος)˙ 5. 5. 9 (476-484) (Ζήνων)˙ 5. 8. 2 (Ζήνων).

190. *C.* 5. 5. Υπό τον τίτλο *de nuptiis (Gregorianus)* -ο τίτλος *de nuptiis* (*C.G.*) αντιστοιχεί στον τίτλο *de nuptiis C.* 5. 4 (B. 28. 4. 25), *D.* 23. 2, *Inst.* 1. 10- έχει καταχωρισθεί η διάταξη *Coll.* 6. 4. 5 και η διάταξη *Coll.* 6. 6. 1.

191. Πρβλ. *Inst.* 1. 10. 3˙ D. 48. 5. 39. pr. και 1.

192. Βλ. I. Baviera (ed.), *Pars altera. Auctores, Tituli XXVIII ex corpore Ulpiani, Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* τ. II, Florentiae 1940.

του Γαΐου (*Gai. Inst.* I. 59), ίσχυσε η απαγόρευση σύναψης γάμου μεταξύ ανιόντων και κατιόντων τόσο σε ευθεία όσο και σε πλαγία γραμμή. Από την απαγόρευση αυτή εξαιρέθηκαν οι γάμοι μεταξύ εξαδέλφων καθώς και θείου και κόρης αδελφού του[193].

Coll. **6. 6. 1 (287)** (Gregorianus): *Qui sororis filiam uxorem duxerat per errorem, antequam praeveniretur a delatore, diremit coitum: quaero an adhuc possit accusari? Respondit: ei qui coitu sororis filiae bona fide abstinuit, poenam remitti palam est, quia qui errore cognito diremit coitum, creditur eius voluntatis fuisse, ut, si scisset se in eo necessitudinis gradu positum, non fiuisset tale matrimonium copulaturus.* (Κάποιος παντρεύθηκε την κόρη της αδελφής του από πλάνη. Μετά την καταγγελία διέλυσε το γάμο. Τίθεται το ερώτημα για ποιό πράγμα θα κατηγορηθεί. Στη περίπτωση αυτή είναι φανερό ότι αυτός που απείχε καλόπιστα και διέλυσε το γάμο του δεν θα τιμωρηθεί γιατί δεν θα τελούσε το γάμο αυτό εάν γνώριζε την πλάνη του).

Όποιος παντρεύθηκε την κόρη της αδελφής του *per errorem* δεν θα τιμωρηθεί, εφόσον διέλυσε το γάμο του. Το γάμο αυτό άλλωστε δεν θα τον είχε τελέσει, εάν γνώριζε την πλάνη του.

Coll. **6. 5. 1 (291)**[194]: *His, qui incestas nuptias per errorem contrahunt, ne poenis subiciantur, ita demum clementia principum subvenit, si postea quam errorem suum rescierint, ilico nefarias nuptias diremerint.* (Σε αυτούς οι οποίοι τέλεσαν αιμομικτικούς γάμους από πλάνη δεν θα επιβληθούν ποινές, διότι έτσι η επιείκεια του ηγεμόνα έκρινε, εφόσον πληροφορούμενοι την πλάνη τους διέλυσαν τους ανόσιους γάμους)[195].

Πρόκειται για *error in persona*, πλάνη ως προς την ιδιότητα του προσώπου, το οποίο προφανώς συγχωρείται. Η άγνοια της ιδιότητας του προσώπου, κυρίως όμως το γεγονός ότι η αιμομιξία συντελέσθηκε με τη μορφή γάμου, θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτελέσει τεκμήριο ότι ο αιμομίκτης ενήργησε καλόπιστα[196] και ως εκ τούτου δεν έχει ποινικές

193. Βλ. *SC* 49 μ.Χ.˙ *Gai. Inst.* I. 62˙ *Tac. Ann.* 12, 5˙ M. Ihm (ed.), *C. Suetonius Tranquillus Opera* vol. I, *De vita Caesarum* (libri VIII), München-Leipzig 2003, 26, 3.

194. Βλ. T. Honoré, *Emperors and Lawyers*, Oxford 1994, 158 σημ. 197 για τη διπλή χρονολόγηση της διάταξης αυτής (στο εξής Honoré, *EL*).

195. Βλ. *D.* 23. 2. 68: *ut errantes maiore poena excusantur.*

196. Πρβλ. *D.* 48. 5. 39. 3: *Nonnumquam tamen et in maribus incesti crimina, quamquam natura graviora sunt, humanius quam adulterii tractari solent: si modo incestum per matrimonium illicitum contractum sit* (Ως προς τους άνδρες το έγκλημα της αιμομιξίας, παρά το γεγονός ότι είναι ως προς τη φύση του βαρύτερο, τιμωρείται επιεικέστερα και

ευθύνες. Ειδικότερα στον τομέα του ποινικού δικαίου εισήχθη κατά την περίοδο αυτή το υποκειμενικό στοιχείο, η *voluntas,* στην τέλεση του εγκλήματος και γενικεύεται ο κανόνας *errantis nulla voluntas* est.

III. Εκ του Ηδίκτου περί τιμών (*De pretiis*)

Ενδιαφέρουσα είναι η ποινή η οποία επιβάλλεται στο Ήδικτο περί τιμών (301) που εκδίδει ο Διοκλητιανός σε μια προσπάθεια καταπολέμησης του πληθωρισμού και αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης. Το Ήδικτο αυτό καθορίζει τις ανώτατες τιμές διαφόρων ειδών και το μέγεθος των μισθών και ορίζει ότι: *placet ut si quis contra formam statute huius conixus fuerit audientia, capitali periculo subiugetur*[197]. Δεν είναι σαφές αν η έκφραση *capitali periculo subiugetur* αφορούσε στη θανατική ποινή, όπως υποστήριξαν παλαιότεροι ερευνητές ή περιελάμβανε και την ποινή της *deportatio* σύμφωνα με την κλασική αντιληψη της έννοιας *capitalis*[198]. Σύμφωνα με τον Lactantius[199] σημαντικός αριθμός θανατικών καταδικών είχε εκδοθεί κατά την περίοδο της Δεσποτείας, κατά κύριο λόγο επί Διοκλητιανού[200]. Ειδικότερα, όσον αφορά στο Ήδικτο περί τιμών, θεωρήθηκε ότι η οργάνωση του στρατού με την αύξηση των στρατευμάτων και την περάτωση των οχυρωματικών έργων στον Δούναβη προκάλεσε μετάθεση της ζήτησης και κατά συνέπεια αύξηση των τιμών[201]. Η παραπάνω άποψη δεν μπορεί να ελεγχθεί λόγω ελλείψεως πηγών[202]. Μάλιστα επί Κωνσταντίνου και ενωρίτερα επί Βαλεριανού Α'

από τη μοιχεία αρκεί η αιμομιξία να τελέσθηκε με αθέμιτο γάμο). Η συγκεκριμένη διάταξη δεν αναφέρει την πλάνη αντίθετα προς τη διάταξη *D.* 48. 5. 39. 1 (Papinian.). Σύμφωνα με τη διάταξη *D.* 48. 5. 39. 1 (Papinian.): πολύ διαφέρει εάν συνάπτεται από πλάνη αθέμιτος γάμος (*errore matrimonium illicite contrahatur*) και 2: η γυναίκα απαλλάσσεται από το έγκλημα της αιμομιξίας (*mulier ab incesti crimine erit excusata*). Πρβλ. επίσης *Coll.* 6. 3. 3: *remisso mulieri iuris errore ipse poenam adulterii lege Iulia patitur* βλ. σχετικά Mommsen, *Strafrecht,* 687 σημ. 3 και 4.

197. H. Dessau (ed.), *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin 1892-1916, 642.

198. Βλ. σχετικά Levy, Gesetz und Richter, 498 σημ. 436

199. J. Moreau (ed.), *Lactance, De la mort des persécuteurs*, (*Sources Chrétiennes* 39), Paris 1954, 7, 6 (στο εξής *Lact., De Mort. Pers.*).

200. Levy Gesetz und Richter, 433-508˙ ειδικότερα 498, σημ. 436.

201. Βλ. B. Meisner, Über Zweck und Anlass von Diokletians Preisedikt, *Historia* 49 (2000), 79-100.

202. S. Corcoran, *The Empire of the Tetrarchs, Imperial Pronouncements and Government (AD 284-324)*, Oxford 1996, 20, 215 (στο εξής Corcoran, *Tetrarchs*)˙ W. Kuhoff,

(253-260), εποχές κατά τις οποίες ασκήθηκε ανάλογη φιλόδοξη πολιτική στα στρατιωτικά ζητήματα, δεν παρουσιάσθηκαν πληθωριστικά φαινόμενα[203]. Επί του θέματος αυτού θα μπορούσαμε να αντιτάξουμε, αφενός μεν όσον αφορά στην πολιτική που ασκήθηκε επί Βαλεριανού Α' και Κωνσταντίνου, ότι η κάθε ιστορική περίοδος αποτελεί συνισταμένη περισσότερων παραγόντων με αποτέλεσμα παρόμοιες πολιτικές να επιφέρουν *mutatis mutandis* διαφορετικά αποτελέσματα σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, αφετέρου δε ότι, εάν κατά την περίοδο Διοκλητιανού με την αύξηση των τιμών εθίγετο το ιδιαίτερα ευαίσθητο ζήτημα της τροφοδοσίας του στρατού, η θανατική καταδίκη θα αποτελούσε μία απόλυτα δικαιολογημένη ποινή.

Ο Fulvius Asticus[204], διοικητής στην Καρία και Φρυγία, αποφεύγει στο διάταγμα με το οποίο θέτει σε εφαρμογή το Ήδικτο περί τιμών[205] να αναφερθεί στους στρατιώτες ως επαπειλούμενη ομάδα, η οποία έπρεπε να προστατευθεί με κρατικά μέτρα προστασίας· το Ήδικτο περί τιμών με τη νομική θεμελίωση που είχε συντάξει η αυτοκρατορική γραμματεία, θα προσέκρουε στην αντίδραση του λαού[206]. Άλλωστε από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, την Καρία και την Φρυγία μαρτυρούνται διάφορα επιγραφικά μνημεία τα οποία αναφέρονται σε παράπονα του πληθυσμού για κακοποιήσεις, λεηλασίες, εκβιασμούς και κατασχέσεις ή επιτάξεις για στρατιωτικούς λόγους[207].

Σε κάθε περίπτωση, η νομισματική αλλαγή, στην προσπάθεια του αυτοκράτορα να δημιουργήσει με διάφορα μέτρα σχέση αμοιβαίας αντιστοιχίας στην αξία των διαφόρων μετάλλων, καθώς και το Ήδικτο

Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284-313 n. Chr.), Frankfurt a. Main 2001, 40 έπ.

203. H. Brandt, Erneute Überlegungen über das Preisedikt Diokletians, στον τόμο Demandt – Goltz – Schlange – Schöningen, *Tetrarchie,* 47-55 (στο εξής Brandt, Erneute Überlegungen).

204. **Fulvius Asticus v.p.** *praeses Cariae* 293/305? *PLRE* I.

205. M. H. Crawford – J. Reynolds, The publication of the Prices Edict: a new inscription from Aezani, *JRS* 65 (1975), 160-163· *L' Anneé Epigraphique*, 1975, 805 N. Lewis, The Governor's edict at Aizanoi, *Hellenica* 42 (1991/2), 15-20. 92· *L' Anneé Epigraphique* 1997, 1443.

206. Brandt, Erneute Überlegungen, 51.

207. Βλ. Brandt, Erneute Überlegungen, 51· βλ. επίσης P. Hermann, *Hilferufe aus römischen Provinzen. Ein Aspekt der Krise des römischen Reiches im 3. Jhd n. Chr.*, *Berichte der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften* Jg. 8, Heft 4, Hamburg 1990.

περί τιμών απετέλεσαν μία ενιαία δέσμη δημοσιονομικών μέτρων τα οποία επεξεργάσθηκε η αυτοκρατορική γραμματεία ενδεχομένως σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Το ότι στο Ήδικτο περί τιμών δεν γίνεται αναφορά στη νομισματική πολιτική του αυτοκράτορα δεν είναι άξιο απορίας. Ο αυτοκράτορας δεν θα ομολογούσε ποτέ ότι για την αύξηση των τιμών ήταν κατά βάση ο ίδιος υπεύθυνος.

IV. Εκ του Ηδίκτου κατά των Μανιχαίων (*De maleficiis et manichaeis*) και εκ των Ηδίκτων κατά των Χριστιανών

Στο ήδικτο κατά των Μανιχαίων[208], το οποίο καταχωρίσθηκε υπό τον τίτλο *De maleficiis et manichaeis* του Γρηγοριανού κώδικα, ο αυτοκράτορας ορίζει ότι οι γραφές των Μανιχαϊστών πρέπει να παραδοθούν στην πυρά, οι περιουσίες τους να δημευθούν και στους ίδιους να επιβληθεί η ποινή του μετάλλου[209]. Το περιεχόμενο των ηδίκτων κατά των Χριστιανών (303-304) δεν είναι γνωστό. Όσον αφορά στο ύφος τους, δεν πρέπει να συντάχθηκαν κατά παρέκκλιση από το Ήδικτο κατά των Μανιχαίων. Το ότι περιελάμβαναν πάντως συγκεκριμένες κυρώσεις και ποινές δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αμφισβητηθεί[210].

Η απαγόρευση του μανιχαϊσμού, ο οποίος επί Διοκλητιανού θεωρήθηκε ομαδικό και μαζικό έγκλημα κατά του κράτους,[211] θεμελιώθηκε

208. Σύμφωνα με τον Honoré, *EL*, κεφ. 4 σημ. 511, η διάταξη αυτή θα μπορούσε να χρονολογηθεί στις 31 Μαρτίου του έτους 302 ή στις 31 Μαρτίου του έτους 297. Ως πιθανόν έτος δημοσίευσης θεωρήθηκε το 302· βλ. Th. Mommsen, Die Benennungen der Constitutionensammlungen, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung fur Rechtsgeschichte* 10=23 (1889), 345 έπ.· D. Jörs, Codex Gregorianus, *RE*, IV, 1, Stuttgart 1900, 162· Corcoran, *Tetrarchs*, 33 σημ. 54· T. D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge=Massachusetts 1982, 55.

209. *Coll.* 15. 3. 6. και 7: *eorum patrimonia fisco nostro adsociari facies, ipsos ... metallis dari.*

210. *Lact., De Mort. Pers.* 7, 6· πρβλ. E. Schwartz – Th. Mommsen (edd.), *Eusebius Caesariensis Werke.* Band 2. *Die Kirchengeschichte,* Teil 2.-2., ανατύπ. από τον F. Winkelmann, Berlin 1999, 9, 10· βλ. επίσης Levy, Gesetz und Richter, ειδικότερα 498 σημ. 436, και R. Bradož, Die diokletianische Christenverfolgung in den Donau-und Balkanprovinzen, στον τόμο A. Demandt – A. Goltz – H. Schlange-Schöningen, *Diokletian und die Tetrarchie*, Berlin–New York 2004, 124 σημ. 32.

211. Βλ. σχετικά με τον μανιχαϊσμό ως έγκλημα κατά του κράτους V. M. Minale, Diritto bizantino e eresia manichea. Storia di un'ossessione, στους J. H. A. Lokin – B. H. Stolte, *Introduzione al diritto bizantino. Da Giustiniano ai Basilici*, 351-378.

στο ότι δεν έπρεπε να διακινδυνεύσουν υφιστάμενα θρησκευτικά ήθη και να διαταραχθεί η δημόσια ασφάλεια από υποκινητές στάσεων και ανθρώπους εχθρικά διακείμενους προς τη Ρώμη, οι οποίοι υποστηρίζονταν από την Περσία. Στη συνείδηση του αρχαίου κόσμου η Περσία ως αυτοκρατορία μπορούσε να εγείρει ανά πάσα στιγμή αξίωση για παγκόσμια κυριαρχία. Τα βαθύτερα ωστόσο αίτια των διωγμών κατά των Μανιχαίων ανάγονται στις ίδιες τις αρχές της πίστης τους. Οι αρχές της παγκοσμιότητας, της οικουμενικότητας και της καθορισμένης διδασκαλίας, όπως και η εξάπλωση σε οικουμενική κλίμακα των μανιχαϊστών, έθεταν σε αμφισβήτηση την κυριαρχία του ρωμαϊκού κράτους. Ο Διοκλητιανός, τόσο σε θέματα δημόσιας λατρείας όσο και στο περί δικαίου αίσθημα, επιθυμούσε τη σύμπνοια, την ομόνοια των ομοφρονούντων και την υποταγή παράλληλων ομοειδών δυνάμεων στην υπηρεσία του ρωμαϊκού κόσμου και του αυτοκράτορα, αντίληψη, η οποία θα έβρισκε την έκφρασή της αργότερα στη διάταξη των αυτοκρατόρων Κωνσταντίου (337-361) και Ιουλιανού (360-363): *Gaudere enim et gloriari ex fide semper volumus, scientes magis religionibus quam officiis et labore corporis vel sudore nostram rem publicam contineri*[212].

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, η ποινή για το έγκλημα της **δημόσιας βίας** ήταν η απαγόρευση ύδατος και πυρός. Με τη διάκριση όμως σε *honestiores* και *humiliores* επιβαλλόταν πλέον στους *honestiores extra ordinem* η *deportatio*. Στους *humiliores* και τους δούλους επιβαλλόταν η θανατική ποινή[213]. Σύμφωνα με τη διάταξη *D.* 48. 20. 3 δημεύεται και η προίκα γυναίκας η οποία κατηγορήθηκε για το έγκλημα της δημόσιας βίας.

Η ποινή για το έγκλημα της **ιδιωτικής βίας** συνίστατο στην *relegatio,* στη δήμευση του τρίτου της περιουσίας και στην ατίμωση. Στους *humiliores* επιβαλλόταν η ποινή του μετάλλου[214]. Ο Διοκλητιανός υπαινίσσεται ότι ακόμα και σε ελεύθερους μπορούσε να επιβληθεί *extra ordinem* η θανατική

212. *C.Th.* 16. 2. 16 (361).

213. *P.S.* 5. 26. 1: *Lege Iulia de vi publica damnatur, qui aliqua potestate ... cuius rei poena in humiliores capitis in honestiores insulae deportatione coercetur.*

214. *D.* 48. 7. 1. 2: *De vi privata damnati pars tertia bonorum ex lege Iulia publicatur* πρβλ. *P.S.* 5. 26. 3: *Lege Iulia de vi privata tenetur, qui quem armatis hominibus possessione domo villa agrove deiecerit expugnaverit ... si honestiores sunt, tertia pars bonorum eripitur et in insulam relegantur: humiliores in metallum damnatur.*

ποινή, εφόσον επήλθε ο θάνατος κάποιου[215]. Ως προς τους *honestiores* η ποινή ήταν κατά κανόνα η *deportatio*. Σύμφωνα με τη διάταξη *C.Th.* 9. 10 1=*C.* 9. 12. 6 (317), επί Κωνσταντίνου επαυξάνεται η ποινή. Ο ένοχος δεν τιμωρείται πλέον δια υπερορίας (*relegatio)* ή περιορισμού εις νήσον (*deportatio*), αλλά του επιβάλλεται η κεφαλική ποινή *supplicium capitale*, η ποινή του θανάτου. Η διάταξη αυτή εφαρμοζόταν και ως προς τους ελεύθερους και ως προς τους δούλους. Οι μεταγενέστεροι νόμοι επιστρέφουν στην επιβολή της *deportatio*.

Η **κλοπή** εξομοιώνεται με την αρπαγή και ως προς την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος και ως προς το ύψος της ποινής (*quadruplum*)[216], στον δε άρπαγα επιβάλλονται επιπλέον και οι ποινές εκείνες που προβλέπονται για το αδίκημα της εγκληματικής βίας[217].

Η ποινή για το έγκλημα του **ανδραποδισμού** ήταν χρηματική από τη στιγμή όμως που η δικαστική δικαιοδοσία μεταφέρθηκε στον διοικητή της επαρχίας μπορούσε να επιβληθεί *extra ordinem* και η ποινή του θανάτου[218] (*mors ή exilium*)[219]. Στους μεν *humiliores* επιβαλλόταν η ποινή του μετάλλου[220] ή η σταύρωση[221], στους δε *honestiores* η διηνεκής (*perpetua*) *relegatio* και η δήμευση της μισής τους περιουσίας[222]. Η υπό

215. *C.* 9. 12. 8 (290)· πρβλ. *D.* 48. 6. 10. 1: *Hac lege tenetur et qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur et pulsetur, neque homo occisus sit* βλ. σχετικά Mommsen, *Strafrecht*, 659 σημ. 4).

216. *Inst.* 4. 1. 5: *Poena manifesti furti quadrupli est tam ex servi persona quam ex liberi, nec manifesti dupli*· πρβλ. *D.* 47. 2. 50 pr.: *In furti actione non quod interest <quadruplabitur vel> duplabitur, sed rei verum pretium.*

217. *C.Th.* 9. 10. 1-4 (*Violentia*) (Kaser, *RPR* II, & 240 I b/c &198 II).

218. *Coll.* 14. 2. 2: *Et olim quidem huius legis poena nummaria fuit, sed translata est cognitio in praefectum urbis, itemque praesidis provinciae extra ordinem meruit animadversionem.*

219. Όταν ο νομοθέτης αναφέρεται στην *capitis accusationem* σύμφωνα με τη διάταξη *D.* 37. 14. 10: *Labeo existimabat capitis accusationem eam esse, cuius poena mors aut exilium esset* εννοεί τη θανατική ποινή ή την εξορία.

220. *Coll.* 14. 2. 2. 2 και 3: *in metallum datur*· *D.* 48. 15. 7: *nam in hoc crimine detecti pro delicti modo coercentur et plerumque in metallum damnantur.*

221. *Coll.* 14. 2. 2: *in crucem tolluntur.*

222. *P.S.* 5. 30b. 1: *... legis poena nummaria fuit, sed translata est cognitio in praefectum urbis, itemque praesidis provinciae extra ordinem meruit animadversionem. Ideoque humiliores aut in metallum dantur aut in crucem tolluntur, honestiores adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur.*

του Φαβίου νόμου ορισθείσα χρηματική ποινή (*poena pecuniaria*) έπαυσε να είναι σε χρήση επειδή οι αποκαλυφθέντες (*nam in hoc crimine detecti*) ότι διέπραξαν παρόμοιο έγκλημα θα ετιμωρούντο κατά το μέτρο του εγκλήματος (*pro delicti modo coercentur*)[223]. Επί Διοκλητιανού ωστόσο επιβαλλόταν πλέον σε όλους όσοι ήσαν ένοχοι για το έγκλημα του ανδραποδισμού η θανατική ποινή, είτε τα θύματα αρπαγής ήσαν ελεύθεροι είτε δούλοι[224].

Για τη **συκοφάντηση,** η εκ του νόμου ποινή παρέμεινε η ίδια, το τετραπλούν δηλ. των χρημάτων, τα οποία έλαβε ο συκοφάντης, μετά δε το έτος το απλούν[225]. Μέσω όμως της διαδικασίας *extra ordinem* έγινε δευτερεύουσα και επουσιώδης ώστε να μην μπορεί ούτε ως μέτρο να χρησιμοποιηθεί. *Extra ordinem* η καταδίκη πλέον αφορούσε στην εξορία ή υπερορία και τάξεως απώλεια[226] .Σύμφωνα δε με τη διάταξη *P.S.* 1. 5. 2 οι καταδικασθέντες είτε εκ του ιδιωτικού είτε εκ του δημοσίου δικαίου για *calumnia* κολάζονταν πλέον *extra ordinem* αναλόγως της ποιότητος του εγκλήματος[227].

Για τις **καταχρήσεις** επιβάλλεται *extra ordinem* ποινή εκ του νόμου περί καταχρήσεων η ποινή της εξορίας είτε και σκληρότερη ποινή *κατά το διαπραχθέν* (*prout admiserint*)[228]. Σύμφωνα με τη διάταξη *P.S.* 5. 28 στους χαμαιδικαστές επιβαλλόταν σε περίπτωση διαφθοράς τους είτε η ποινή της εξορίας είτε η ποινή της *relegatio* για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (*ad tempus* σε αντιδιαστολή με *in perpetuum*)[229].

---

223. *D.* 48. 15. 7: *nam in hoc crimine detecti pro delicti modo coercentur.*

224. *C.* 9. 20. 7 προς τον *praefectus urbi M. Iunius Maximus* (287): *Ac propterea si quem in huismodi facinore deprehenderis, capite eum plecti non dubitabis, ut poenae genere deterreri ceteri possint, quominus istiusmodi audacia vel servos vel liberos ab urbe abstrahere atque alienare audeant.*

225. *D.* 3. 6. 1 (*de calumniatoribus*): *In eum qui, ut calumniae causa negotium faceret vel non faceret, pecuniam accepisse dicetur, intra annum in quadruplum eius pecuniae, quam accepisse dicetur, post annum simpli in factum actio competit.*

226. *D.* 47. 10. 43: *Qui iniuriarum actionem per calumniam instituit, extra ordinem damnatur: id est exilium aut relegationem aut ordinis amotionem patiatur.*

227. *P.S.* 1. 5. 2 *de calumniatoribus*: *Et in privatis et in publicis iudiciis omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.*

228. *D.* 48. 11. 7. 3: *Hodie ex lege repetundarum extra ordinem puniuntur et plerumque vel exilio puniuntur vel etiam durius, prout admiserint.*

229. *P.S.* 5. 28: *ad legem Iuliam repetundarum: Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur .... aut in exilium mittuntur aut ad tempus relegantur.*

Για την **ύβρη** επιβάλλεται *extra legem* ποινή κατά τις περιστάσεις και τα πρόσωπα. Οι δούλοι, αφού μαστιγωθούν, επιστρέφονται στους κυρίους τους, οι ταπεινής προέλευσης υποβάλλονται σε ραβδισμούς, οι δε λοιποί τιμωρούνται είτε με πρόσκαιρη εξορία είτε με απαγόρευση ορισμένων αντικειμένων[230].

Για την **υπαίτια ανθρωποκτονία** η ποινή ήταν για μεν τους *honestiores poena capitis*, για δε τους *humiliores* η σταύρωση ή η ρίψη στα θηρία[231]. Η εκ της *lex Cornelia* ποινή, η *deportatio,* επιβάλλεται την περίοδο αυτή *extra legem* ως προς τους *honestiores* για την σημαντική παρεπόμενη ποινή που περιλαμβάνει και κατ' εξαίρεση πλέον παραμένει σε ισχύ. Την περίοδο αυτή η κανονική ποινή (Normalstrafe) είναι η θανατική[232].

Η ποινή για την **πλαστογραφία** ήταν η *deportatio*, η οποία περιελάμβανε την *omnium bonorum publicatio*· για τον δούλο η ποινή ήταν ο θάνατος[233].

Η ποινή για το έγκλημα της **μοιχείας** ως προς την γυναίκα αφορούσε στη *relegatio*, στη δήμευση της μισής της προίκας και στη δήμευση του ενός τρίτου των περιουσιακών της στοιχείων[234]. Η μοιχεία προ Κωνσταντίνου,

---

230. *D.* 47. 10. 45: *De iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet: et servi quidem flagellis caesi dominis restituuntur, liberi vero humilioris quidem loci fustibus subiciuntur, ceteri autem vel exilio temporali vel interdictione certae rei coercentur.*

231. *P.S.* 5. 23. 1: *Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei qui hominem occiderit eiusve rei causa furtive faciendi cum telo .... Quae omnia facinora in honestiores poena capitis vindicari placuit, humiliores vero in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur***.**

232. *D.* 48. 8. 3. 5: *Legis Corneliae de sicariis ut veneficis poena insulae deportatio est et omnium bonorum ademptio. Sed solent hodie capite puniri, nisi honestiore loco positi fuerint, ut poenam legis sustineant: humiliores enim solent vel bestiis subici, altiores vero deportantur in insulam.*

233. *P.S.* 4. 7. 1: *Qui testamentum falsum scripserit... poena legis Corneliae de falsi tenebitur, id est in insulam deportatur D.* 48. 10. 1. 13: *poena falsi vel quasi falsi deportatio est et omnium bonorum publicatio: et si servus eorum quid admiserit, ultimo supplicio adfici iubetur*· πρβλ. *D.* 48. 10. 33*: Si quis falsis constitutionibus nullo auctore habito utitur, lege Cornelia aqua et igni ei interdicitur*· *Inst.* 4. 18. 7: *eiusque legis poena in servos ultimum supplicium ... in liberos vero deportatio*· πρβλ**.** *Inst.* 1. 12. 3: *servi... in metallum damnantur et qui bestiis subiciuntur.*

234. *P.S.* 2. 26. 14: *Adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis et tertia parte bonorum ac relegatione in insulam placuit coerceri: adulteris vero viris pari in insulam relegatione dimidiam bonorum partem auferri, dummodo in diversas insulas relegantur.*

ο οποίος και εισήγαγε την απόλυτη ποινή (*sanguinis poenam*)[235], δεν επέσυρε την ποινή του θανάτου αλλά ούτε άλλη κεφαλική ποινή[236]. Στην περίπτωση που διαπράττονταν *adulterium* και *incestus* μαζί η ποινή ήταν της *deportatio.*

Η ποινή για τους **ανόσιους γάμους** όσον αφορά στον άνδρα (*honestior*) ήταν η *deportatio*· όσον αφορά στη γυναίκα δεν επιβαλλόταν ποινή εφόσον αυτή δεν ενεχόταν *εκ της lex Iulia de adulteriis*[237].

Όσον αφορά στο **Ίδικτο περί τιμών**, εάν κατά την περίοδο του Διοκλητιανού με την αύξηση των τιμών εθίγετο το ιδιαίτερα ευαίσθητο ζήτημα της τροφοδοσίας του στρατού, η θανατική καταδίκη θα αποτελούσε μία απόλυτα δικαιολογημένη ποινή. Στην περίπτωση αυτή ως προς τους *honestiores* θα επιβαλόταν *extra ordinem* η *deportatio.*

Όσον αφορά στο **Ίδικτο κατά των Μανιχαίων** τέλος, όπως και στα **Ίδικτα κατά των Χριστιανών,** ο αυτοκράτορας αντιμετωπίζει την άρνησή τους να αποδώσουν τιμές στον αυτοκράτορα, να συμμετάσχουν δηλ. στην δημόσια λατρεία, ως έγκλημα κατά του κράτους (Staatsverb rechen=Massenverbrechen). Το γεγονός αυτό θα δικαιολογούσε την επιβολή της θανατικής ποινής, σε κάθε περίπτωση πάντως την επιβολή μίας συγκεκριμένης ποινής η οποία θα έπρεπε να εκτελεσθεί από όλους τους διοικητές των επαρχιών. Ως προς τους *honestiores* ο Διοκλητιανός επιβάλλει την *deportatio*[238] *... ut non de iniuria, non de adulterio non de rebus ablatis agere possent*[239].

235. *C.Th.* 11. 36. 4 (339).

236. Βλ. *D.* 49. 16. 4.7 και *D.* 48. 18. 5.

237. *P.S.* 2. 26. 15: *Incesti poenam, quae in viro in insulam deportatio est, mulieri placuit remitti.*

238. *Capitalis* υπό την κλασική έννοια περιελάμβανε και την *deportatio*· βλ. παραπάνω σημ.199.

239. *Lact., De Mort. Pers.* 13.

Sed Iuxta Legis Severitatem Congruenti Poena Ulciscetur
(*Κατά την του νόμου αυστηρότητα θα κολάσει δια προσφόρου ποινής*)

Late Antiquity, or rather the post classical period, the Dominate, is a term familiar especially to legal historians; it means the final period of Roman iurisprudence. Apart of that it is a crucial period of change and transition in the history of the Roman Empire where each and every one challenge to imperial authority elicited an energetic response. It is a well documented period especially in contrast to the dearth of the mid-third century. There is a notable richness in the variety and number of imperial texts, deriving from legal sources. Those texts prove that legal science did not die with the Principate, but took on forms suitable to contemporary conditions. This study discusses the results of the transition from the time of the Principate to the time of the Dominate in the legal proceedings and the criminal law. With reference to the laws included in the Codex Hermogenianus, as ad hoc law, namely, the whole output of rescripts for the years 293/294, the study focuses on the jurisdiction in criminal cases, in particular on the role of the governor of a province, not only in answering petitions but also judging according to the cognitio procedure, and on the extra ordinem execution of a penalty